

TONČI
KUZMANIĆ

ODGOVORNOST

I. O NARAVI TEKSTA

GREMO NEUSMILJENO, I IN SICER IN MEDIAS RES: TO, KAR IMATE PRED SEBOJ, NI NE ZNANSTVENI IN NE STROKOVNI, TO TUDI NI NIKAKRŠEN VEDNOSTNI TEKST. TO NI TEKST, KATEREGA NAMEN BI BIL PRODUKCIJA KAKRŠNEKOLI ZAGOTOVLJENE IN ZGOTOVLJENE VEDNOSTI, NOBENE IN NIKAKRŠNE RESNICE, TOREJ TUDI NE NOBENEGA IN NIKAKRŠNEGA IZDELKA NA TEM ALI ONEM ZNANSTVENEM ALI STROKOVNEM PODROČJU ODGOVORNOSTI.

To je tekst, ki se radikalno upira sami podmeni, da je v tekstu nekaj treba in da je v tekstu moč nekaj doseči, da je s tekstom nekaj moč in treba proizvesti, sploh pa temu, da je tekst mesto (*topos*), v katerem, da je nekaj moč narediti (*poiein, poiesis*), da je v njem treba priti do Resnice. Takšno, po moje, samozaslepljujoče umevanje prepuščam znanstvenikom in strokovnjakom, vsakokratnim današnjim *knowledge-workerjem*, ki si služijo kruh na napačnem mestu, z napačnimi prijemi in v velikansko škodo temu, čemur je morebiti danes še vedno moč reči Svet ljudi in človeštvo nasploh (da o živalih, rastlinah ... niti ne govorim). Tekst torej – po mojem prepričanju, ki je tukaj samo metodično izhodišče – ni mesto, v katerem je moč izdelovati, kaj šele proizvajati izdelke in dosegati rezultate, kot to domnevajo tisti, ki sprejmejo igro »štancanja« znanstvenih in strokovnih referenc. V tem primeru sicer resda proizvajamo izdelke in »štancamo« reference, a s tem kvečjemu polnimo revije in knjige

¹ Kdor misli, nima in ne more imeti milosti! Ko pa prav ta, ki misli, tudi deluje, takrat mora biti skrajno milosten in celo nežen, da bi ne koga prizadel. Tisti, ki je na ravni mišljenja milosten, je bodisi Bog ali pa tisti, ki ne misli. Pač zato, ker oba, torej Bog in pa tisti, ki ne misli, že zmeraj bodisi vesta ali pa celo vesta vse. Mišljenje in vednost (v vseh svojih oblikah in vrstah: religija, znanost, ideologija, znanje (*knowledge* ...)) gresta skupaj le negativno, torej le toliko, kolikor se mišljenje ne pusti zasužnjiti in kolonizirati kakršnikoli vednosti. Sicer pa ne, kajti če je in ko je mišljenje kolonizirano, podrejeno s strani vednosti, je le še nemišljenje.

z materiali, ki jih bodisi nihče ne potrebuje in ne bere² ali pa imajo uničujoče učinke erozije ravno na terenu odgovornosti.

Ta tekst je v neki svoji bistveni dimenziji premislek same zavajajoče predpostavke, po kateri da je v tekstu moč nekaj proizvesti, doseči. Tekst ni nobena in nikakršna tovarna ali obrat. Ko pa postane tovarna in/ali produkcijski obrat vednosti (izdelkov Resnice ali Resnice same), potem v tem in takšnem tekstu zagotovo ni več nobenega in nikakršnega mišljenja. V nadaljevanju mi gre predvsem za mišljenje, ker menim (*doxa*), da je tekst (govorjenje, dialog ...) predvsem mesto mišljenja, premisleka in razsojanja. Predvsem javnega, seveda. V tem tekstu mi gre potemtakem za premislek in razsojanje o tem, kaj je tukaj in zdaj na »področju odgovornosti« bistvenega. Ne gre torej za poskus mišljenja iz »pozicije mišljenja« ne za mišljenje znanstvenika in strokovnjaka, pač pa za poskus smrtnikovega mišljenja odgovornosti. Drugače rečeno, tistemu »znanstvenemu«, »strokovnemu« ... se tukaj vnaprej ne le odrekam, pač pa ju celo postavljam – posebej s stališča odgovornosti – kot nekaj eksplicitno problematičnega (postideologija). Ravno to – torej strokovnost, profesionalnost, znanstvenost ..., kar tukaj in zdaj straši kot »vrhunec človeškosti« – je tisto, kar potemtakem skušam ob tej priložnosti postaviti pod vprašaj! Tekst je poskus smrtnikovega mišljenja in razsojanja o odgovornosti, in sicer zunaj kakršnekoli vnaprej zagotovljene ali obljubljene vednosti (znanosti, strokovnosti ..., kakršnegakoli znanja), in je v eksplicitnem nasprotju s kakršnokoli stroko in znanostjo, ki si praviloma lasti (monopolizira, kolonizira) posamična območja človeškega, živalskega in siceršnjega življenja. Tekst izhaja iz podmene, da je ravno znanost, da je ravno strokovnost, da je ravno profesionalnost in celo vednost kot taka tista, ki je že okupirala in kolonizirala ter do nerazpoznavnosti razparcelizirala docela vsa človeška področja, in sicer na nekakšne uporabne, medsebojno pogojno povezljive vrtičke specialnosti (strokovnosti, profesionalnosti, znanstvenosti ...), in da je ravno to tisto, kar nas je vse skupaj pripeljalo do neznosne točke, ko se upravičeno počutimo izgubljene in ko si moramo na

² Natančneje povedano: to, da jih nihče »ne potrebuje in ne bere«, drži samo pogojno. Kajti natanko to, česar nihče »ne potrebuje in ne bere«, je tisto, kar potrebuje vsakokratni dani sistem *knowledge* gospodarstva, in sicer zato, da bi se oplajal, vzdrževal, skratka, zato da bi gospodoval. Prav skozi zadoščenje tej potrebi se ta sistem vedno znova samovzpostavlja oz. ga vzpostavljajo tisti, ki to počno. Kolikor v »boljši veri«, toliko slabše za tiste, ki ne vedo, kaj počno. Berejo pa tovrstne produkte (več kot tega tem izdelkom ni moč reči) tisti, ki se hočejo znotraj natanko te sistematike gospodarstva družbenega splaziti po socialni lestvici navzgor in biti pri skledi gospodovanja. Berejo in pišejo jih torej predvsem »psi vzpostavljalci & čuvaji« vsakokratnega sistema družbenega gospodarstva, njihovi izdelki pa so nekakšna kri, ki srcu družbenega šele omogoča, da sploh utripa. Dandanašnji to pomeni *knowledge* (znanje) – gospodarstva. Reči, kot je to še zmeraj običajno – in kar je sestavina tega, kar sem poimenoval kot tisto, česar »ne potrebuje in ne bere nihče« –, današnji postsocialistični in postkapitalistični sistematiki, da je »ideološka«, pomeni ne poznati razlike med ideologijo in pa postideologijo (*knowledge* ali gospodarstvo strokovnosti), ki je neskončno nevarnejša, kot je to zmogla biti katerakoli med doslej iznajdenimi ideologijami.

novo zastavljati tako rekoč vsa vprašanja. To pomeni tudi in predvsem vprašanje o odgovornosti. A ne o odgovornosti kar tako in nasploh, pač pa predvsem o odgovornosti ravno teh konkretnih znanstvenikov in strokovnjakov, profesionalcev, znanosti in strok ter vednosti nasploh, ki so do odgovornosti v takšnem razmerju, da je, kolikor več je znanstvenosti in strokovnosti, toliko manj odgovornosti! Natanko svet, v katerega smo vrženi – takšen, kot tukaj in zdaj je –, je, zame, živ, empiričen dokaz, da je tako.

2. SVET?

Vem, da se strokovnjaki, znanstveniki ... pokroviteljsko muzate ob sami omembi besede Svet, ki ga vedno mislim z veliko začetnico, torej tudi takrat, ko bo v nadaljevanju zapisan z malo. Vem, da je govoriti o svetu »nenatančno«, neznanstveno, »neustrezno«, nadvse nestrokovno, da je nenavadno in da je še manj modno. Konec koncev, saj se sploh ne spodobi (bontonski argument) več govoriti o svetu kar tako. Češ kaj pa to – svet – sploh je? O čem sploh govoriš, ko rečeš svet? Saj česa takega, kot je svet, sploh ni! In tako naprej v »slabo neskončnost« (Hegel), kajti predobro vem, da je teh in takšnih »argumentov« *per definitionem* neskončno. Natančneje, ravno toliko, kolikor je po tej naši izmučeni, Edini zemeljski obli ali, lepše, Gei, kot bi rekli Stari, posejanega znanstvenega, strokovnega, skratka vednostnega in zadušljivega nemišljenja. Kolikor bolj smo »realisti«, toliko bolj vemo, da pravzaprav »sveta ni« (tudi zemlja se nekam krči, mar ne?). Kolikor bolj strokovni in profesionalni smo, toliko bolj sodimo, da »sveta ni« (morja in tekočine ga čedalje bolj potaplja – »vesoljni potop«). Kolikor bolj znanstveni smo, toliko natančneje in nezmotljivo – torej metodično – vemo, da »sveta pravzaprav sploh ne more biti« ...! Skratka, kolikor bolj vednostni smo, toliko bolj prepričani smo, vemo – in celo absolutno vemo – ne le to, da sveta ni, pač pa tudi to, da ga tudi ne more biti. Še več, če bi tudi bil, če bi torej tudi mogel biti, bi ga ne smelo biti! Treba bi se ga bilo, tako ali drugače, vsaj znebiti, če si ne že omisliti novega!

Skratka, kar zadeva svet, smo – to je tisto, česar se sploh ne zavedamo – znova v na las podobnem položaju, kot je to bilo nekoč v primeru religije (tudi ideologij, a tam nekoliko drugače), ko je ta svet začel biti »grešen« in ko ga je bilo treba bodisi zradirati ali pa vsaj »spremeniti« oziroma zapustiti ter oditi v Oni, tisti tam, torej Drugi svet. In ravno za to postreligioznost pri vsej zadevi v zvezi z odgovornostjo gre: ravno zato sem začel govoriti in bom do konca tega teksta govoril predvsem o Svetu, pa naj vam to še tako ni všeč. Da ne bo pomote: ta tekst ni napisan zato, da bi vam ugajal ali da

bi bil moden in moderen. Napisan je zato, ker sem bil povabljen pisati³ o odgovornosti, in pa zato, ker to povabilo jemljem resno in ga nameravam izkoristiti, tako kot najbolje zmorem. Govoriti o Svetu (moja zavestna in dokončna »izbira«) in o odgovornosti, ki je lahko le odgovornost Svetu in torej svetna (ne pa sveta ali svetniška zadeva!!!), pa je v najstrožjem pomenu besede Eno in Isto. Brž ko napravimo Svet, smo napravili tudi odgovornost! Tožiti in se sprenevedati, da »ni odgovornosti« – to je »ne-več-mesto«, v katerem danes domujemo –, obenem pa neskončno zatrjevati, da »sveta ni«, sta dve plati enega in istega v tem pomenu, da smo, brž ko smo skozi okno zavrgli Svet, z njim – kot umazano perilo – zavrgli tudi odgovornost. Ko ni sveta, dobesedno nimamo več komu biti odgovorni, nimamo komu odgovarjati, pa naj se še tako delamo (vse) vedne, naj se še tako sprenevedamo ali pa naj se nam še tako zdi, da je to nemogoče. Natanko ta radikalno ozka povezava med odgovornostjo in Svetom je tisto, kar bom skušal pokazati (in dokazati) v tekstu. Vse drugo, kar sledi, je v takšni ali drugačni argumentacijski funkciji te osnovne postavitve, ki jo – če ne razumete drugačne govorice kot znanstvene – lahko dojamete tudi kot temeljno hipotezo tega teksta.

Ko rečem svet, imam v mislih pravzaprav nekaj radikalno preproste in – vsaj tako se mi zdi – vsem razumljivega, ne pa znanstveno & strokovno skrivnostnega, mističnega ter težko dojemljivega. Svet je tukaj torej

- predvsem mesto (*topos*), v katerem je edinole mogoče dobro življenje (živali, rastlin ..., pa tudi bogov, kolikor so le-ti lahko smrtni) vsakokratnih smrtnikov; torej kot mesto bivanja smrtnikov; to torej pomeni ta edini planet, ki nam je vnaprej »dan na voljo« (ki smo ga dobili »na kredit«), kot tudi njegovo vesoljsko okolje in okras (*kosmos*), a to je zaenkrat manj pomembno;
- svet pa vključuje vsaj še troje: prvič, vse prejšnje generacije, njihova dela in nedela ter delovanja, ki so sploh lahko prišla do nas;
- drugič, naše današnje delo in nedelo ter delovanje, torej to, kar »poteka« tukaj in zdaj;
- nenazadnje, tretjič, predvsem možnost generacij, ki utegnejo priti za nami in ki smo jim dolžni zapustiti Svet vsaj v takšni obliki in kvaliteti, kot smo ga tudi sami podedovali (»kredit«).

Ker tudi sam vsaj malo soglašam s tem, da v nakazanem pomenu »sveta skorajda ni več« ali pa da ga je »čedalje manj«, potem je moj premislek o Svetu treba razumeti predvsem kot premislek o odgovornosti

³ Pričujoči tekst je bil podlaga za dve predavanji, ki sem ju imel za ravnatelje in namestnike ravnateljev slovenskih osnovnih šol, in sicer v Portorožu pomladi leta 2008.

do Sveta, in sicer odgovornosti za to, da tudi dokončno ne izgine. Kajti to, kar je – in kar imenujem Družba ali »globalna družba« –, je natanko uničevanje (posledično izginjanje) ali ničenje Sveta, je spravljanje Sveta v nič. Pozicija, iz katere govorim, je torej zelo preprosta in meri na obrambo Sveta kot Enega in Edinega, in sicer glede na povsem jasno opredeljivo in oprijemljivo ničenje, ki preti iz smeri družbe in družbenega.

3. RAZPIRANJE PROBLEMA IN ZAVRNITEV »KAJ-VPRAŠANJA« – PROBLEM METODE

ODGOVORNOST IN PODOBNE
POJME TER POJAVE (TUDI
DOGODKE, A TO BOM IZ
TUKAJŠNJEGA PREMISLE-
KA IZPUSTIL) S PODROČJA
DRUŽBE IN DRUŽBENEGA
SKUŠAMO SKORAJDA PRAVI-
LOMA DOLOČATI S POMOČJO
TAKŠNIH ALI DRUGAČNIH
ODGOVOROV NA VPRAŠANJE,
»KAJ JE NEKAJ«.

Pač zato, ker nekam samoumevno domnevamo, da nam je – še posebej kot znanstvenikom in strokovnjakom – vse, kar je, nekako neposredno dostopno, češ da nam je vse, kar je, kar tako in vnaprej dano na voljo. Smo skorajda božansko prepričani in bojda celo nezgrešljivo vemo, da nam je vse, kar je, kar tako in vnaprej dano na voljo. Še več, da nam je vse (*to pan*) – v pomenu Svet – kar tako in zastonj podarjeno. Tako se zdi, da je tudi odgovornost nekaj takega, kar lahko kar tako vzamemo (kot v kakem supermarketu za dojenčke), postavimo pred sebe, postavimo celo »pod drobno-gled«. Vedemo se, skratka, kot da bi bili nekakšni nakupovalni kemiki ali biologi, ki to ali ono »materijo« (ta ali oni pojav, *phai-nomenon*) kar tako vzamejo ter jo dajo pod lupo svojega bojda analitičnega, metodičnega, globinskega znanstvenega pogleda. Zdi se, skratka, da se lahko kar tako in brez kakršnekoli predpriprave zelo preprosto lotimo katerekoli zadeve: namreč s pomočjo vprašanja »kaj«. Posledično, prvi korak, ki ga v tem primeru nujno napravimo, je, da se vprašamo, »kaj odgovornost je«. A sam ne bom šel po tej znanstveni in strokovni poti *par excellence*, silno obetavni, a povsem zgrešeni in naravnost pogubni otroški poti.⁴ Zakaj ne?

Uporabljena p(risp)odoba nakupovalca/potrošnika, s katero imamo opraviti v primeru samoumevnega »kaj-vprašanja«, je sicer na prvi pogled silno nedolžna, a obenem neskončno nevarna ter zava-jajoča in celo povsem neupravičeno odpuščajoča: (pris)podoba je namreč – in tega se moramo natančno zavedati – dobesedno otroška. Privzeta je iz otroškega položaja, torej položaja nekoga, ki šele prihaja v svet, ki mu je vse novo in neznano in ki na neki točki (nekako med drugim in četrtem letom starosti) začne spraševati po vsem, in sicer na način spraševanja, »kaj je to«, »kaj je tisto«, »kaj pa tisto« ..., in za katerega je vse na eni, površinski ravni še-nevednosti. Ta neskončna »veriga kajev«, brez katere otrok sploh ne zmore postati človeško bitje, je zanj seveda nekaj nujnega, razumljivega ter, posledično, torej za nas, tudi sprejemljivega. Toda – in to

⁴ Prim. mojo kritiko »kaj-vprašanja« v Kuzmanić (2007).

je bistveno vprašanje za naš premislek, ki meri na odgovornost – ali je tako nujno tudi v primeru sveta odraslih, ki naj bi bili po definiciji tudi strokovnjaki in znanstveniki? Ali je res, da mora biti tudi premislek odraslih (da je znanstveni, strokovni ... premislek) nujno zveden na otroško ravno ploskev izhodiščne nevednosti, iz katere da lahko kar tako »vzamemo«, karkoli se nam zljubi? Ali je res, da se tudi vsakokratni odrasli smemo ustaviti pri otroški držī »kaj-pri-jema« in ravnati kot otroci? Čeprav je na to vprašanje vse prej kot preprosto odgovoriti, je vsaj prvi del odgovora, po moje, negativen in kategoričen: Ne! Ne pač zato, ker ima – hočeš nočeš – vztrajanje pri vsakem začetku spraševanja o nekem pojavu pri »kaj-vprašanju« za mišljenje in razumevanje zelo resne posledice. Te posledice je namreč moč definirati kot pootročenje, infantilizacijo! Konkretnije: vprašanje in odgovori na kaj-vprašanje nas sicer resda popeljejo v kraljestvo (torej v monarhijo monokavzalnega sklepanja!) ploske vednosti in nam tudi dajo varljiv občutek vsevednosti ter vseobvladljivosti, nam pa hkrati onemogočijo kakršnokoli možnost mišljenja in dvoma, razumevanja, da o razsojanju in odgovornem delovanju niti ne govorim. Resda pri znanstvenem in strokovnem prijemu dobimo neko horizontalno širino (dejansko tautologično mrežo) odgovorov, a kakršnakoli globina in višina (da o času niti ne govorim) ostaneta tako rekoč vnaprej izgubljeni, z njima pa tudi odgovornost.

Pri odgovornosti pa – to je bistvena hipoteza tega teksta – ne gre niti za nobeno vednostno in znanstveno, kaj šele strokovno in nevtrarno, ter za nikakršno »naravno« vprašanje, ki bi merilo na nekaj, kar da je kar tako dostopno in še manj »plosko«, do česar da se je moč prebiti s pomočjo nedolžnega, dejansko vsemogočnega (!), kaj-spraševanja! Pri odgovornosti gre namreč predvsem za vprašanje mišljenja, razsojanja in odgovornega delovanja. Natančneje, gre za problem, tradicionalno rečeno, subjekta in njegovega privzemanja odgovornosti, kar pa je vse prej kot samoumevna in ploska reč, do katere naj bi bilo moč priti prek pootročenega kaj-spraševanja, ki se ga strokovnjaki in znanstveniki držijo kot slepci. Drugače rečeno, govoriti o odgovornosti na pootročen način »kaj-je-to« (češ kaj je to odgovornost), hkrati pa že v samem izhodiščnem položaju izpustiti iz premisleka zmožnost »privzemanja odgovornosti« s strani subjekta, je enako, kot če bi razpravljali o Ljubezni nasploh, o Zdravju in Sreči nasploh ter če bi iz tega proizvajali takšne ali drugačne znanstvene in strokovne »izdelke resnice« ali Resnico samo o teh »pojavih«. Brž ko iz premisleka izpustimo – in to je tisto, kar se praviloma zahrbtno zgodi s pomočjo posredovanja vprašanja »kaj« – problem subjekta in subjektivnosti, smo porinjeni v prazno, površno, plosko govorčenje, ali, kar je še slabše, naravnost obsojeni smo na čisto, celo na absolutno vednost brez možnosti mišljenja in dvoma.

Sicer pa, kako sploh pridemo do *quasi* nujnosti tega »kaj-spraševanja? To je bistven vidik naše tematike, ker nam odpre samo osrčje problema znanosti in strokovnosti, saj nas pripelje do magično-mistične odločilne točke t. i. metode znanosti in strokovnosti, okoli katere se, kot okoli svojega gravitacijskega središča, dandanašnji vrti docela vse. Opravičilo in obenem razlog za to, da tudi v najbolj odraslih in zrelih letih na točki spraševanja po nečem (denimo po odgovornosti) ravnamo na način »kaj-spraševanja, je v zadnjih stoletjih postalo nekaj »objektivnega«, »nujnega« in celo metodološko neizogibnega. Postalo je torej nekaj samoumevnega in nevprašljivega. Rečeno drugače, ta način našega samoumevnega (celo refleksnega, ne mišljenjskega) ravnanja, ko nujno vztrajamo pri vprašanju, »kaj-nekaj-je«, nikakor ni naraven, pač pa radikalno zgodovinsko pogojen pojav! Če v dobi metode in metodičnosti – to pa pomeni nekako od F. Bacona dalje (vsa moderna in postmoderna) – kdo izreče ali pa zgolj domneva, da je nekaj metodološko in metodično, se je vsak znanstvenik in strokovnjak temu pripravljen dobesedno avtomatično podrediti! Kot da bi šlo za neko »nevidno silo« (posebna oblika »gravitacije«?), ki nas upogne in podredi. Češ – tako gre ta nujna metodična molitvica – tako pač je in tako mora biti! Rečeno v obliki matematične formule: ker je in kar je metodično – to je tudi nujno! Magični besedi »metoda« in »metodičnost« tukaj vzamemo kot suho zlato ali kot Ključ ključev, ki naj bi (*a priori*) odpiral vsa vrata, torej za tisto vrhovno instanco (nadomestna avtoriteta, dejansko avtoritarnost!), ki se ji z lahkoto podredimo, in sicer ne glede na to, koliko nas to stane. Še več, zdi se, da nas to pravzaprav nič ne stane, in kar je najhuje, vrhu vsega smo celo skrajno hvaležni, da nam kdo – in če nam sploh – ponudi »metodično oporo«, nekakšno »oprijemalno ograjo« (Arendt), ki se je lahko držimo, da se ne bi izgubili v temačnem gozdu neskončnih pojavov okoli nas in v sebi samih. Tisto, kar je tukaj bistveno za dojetje tega vidika problematike odgovornosti, je, da vlogo tistih, ki odgovarjajo otroku na verigo vprašanj »kaj« (instance matere, očeta, bližnjih ...), tukaj dobesedno privzame nase Metoda. Zapomnimo si ta položaj, kjer vlogo avtoritete subjektov, »za katero se predpostavlja, da vedo« odgovore na vprašanja »kaj« (mati, oče ...), sedaj prevzame razosebljena/desubjektivirana avtoriteta (dejansko avtoritarnost!) znanstvene, strokovne Metode! Zapomnimo si ga, ker je odločilnega pomena tudi za naš premislek o problemu odgovornosti.

A to ni vse, kar je treba ob odpiranju problema odgovornosti razčistiti že v izhodišču. Prispodoba v zvezi z metodo in »nami« (znanstveniki, strokovnjaki, prek njih pa vsi današnji podložniki znanosti in strokovnosti, ki sta jim znanost in stroka vsiljeni, bolj kot sta bili nekoč religija ali ideologija), ki naj bi jo tako nujno potrebovali

in brez katere naj ne bi mogli shoditi, premore še neko dodatno, nadvse zaskrbljujočo dimenzijo. Naravnost filmska je in jo je moč zarisati nekako takole: v primeru znanosti in strokovnosti namreč niti po naključju nimamo več opraviti z otrokom, pač pa z odraslim, in sicer naravnost s »prijano« ali kako drugače odvisno odraslo osebo. Le-ta sicer ve, da bi rada po popivanju prišla domov, vsaj približno tudi ve, kje je doma, a noge je nikakor ne ubogajo in še manj nesejo v pravo smer. Vsaka ograja, ki se je ob tej poti domov lahko oprime, je zanjo seveda tista rešilna bilka, ki se je drži natančno tako, kot se »prijanec drži plota«. Prispodoba o pijancu, ki se drži »metode«, da bi »prišel domov« (da bi izvedel, kaj-je-nekaj), je tukaj še kako na mestu. Vprašanje, ki ostane odprto, pa je tole: s čim in od česa smo pijani (odvisni) v moderni in postmoderni, da pri svojem mišljenju (in delovanju) nujno potrebujemo takšne ali drugačne (»boljše katerekoli kot nobene«) ter vedno vnaprej predpisane metodične oprijemalne ograje? Ali to pomeni, da ljudje in ljudstva pred iznajdbo Metode in metodičnosti niso mislili? Ali to pomeni, da niso znali in zmogli misliti, razsojati? Ali to pomeni, da smo mi tisti, ki – v primerjavi z njimi, seveda – znamo misliti? Ali si upamo danes odprto reči in metodično zagovarjati pozicijo, da sta bila Sokrat in Platon, da je bil Aristotel in še kdo iz te bojda »naše« preteklosti, da so bili vsi, ki še niso poznali naših »rešilnih metod«, osebk, ki niso znali in zmogli misliti, sklepati, se spraševati, posledično tudi vedeti tega in onega? Močno dvomim, da bi bil kdo (razen seveda omenjenega Bacona in njegove generacije) med nami tudi danes pripravljen metodično zagovarjati kaj takega. Preprosto zato, ker je absurdno! A čeprav vemo, da je tako, čeprav torej vemo, da tukaj nekaj resno »smrdi«, da je absurdno, se vendarle vedemo, »kot-da-bi-ne-bilo-tako«! Kljub temu se obnašamo, kot da bi le mi znali misliti in znati, in sicer samo toliko, kolikor se držimo oprijemalnih ograj Metode in metodičnosti! Ko nam jih zmanjka, smo izgubljeni.

Vprašanje, ki si ga v zvezi s tem moramo zmoči postaviti, je: ali je zgornji premislek, bolj odprti dvom o Metodi in metodičnosti, v kakršnikoli povezavi z odgovornostjo? Kaj to pomeni za nas, za naše mišljenje in delovanje, ko in če ravnamo tako, da se vnaprej podrejamu Metodi, in to na silno podoben način, kot so se nekoč podrejali temu, kar je bilo »zapisano v Svetem pismu« (in je bilo torej Sveto), kar je »dejal Bog« ali Papež (in je bilo nezmotljivo), kar je poudaril »tovariš Stalin« (in je bilo nedotakljivo), ali pa temu, kar je »dejal že Lacan« (in je torej, posledično, nezmotljivo)? Naj bo tako ali drugače, to, kar je treba tukaj v izhodišču ugotoviti, je torej neko naslednje, žalostno stanje dejstev: brž ko v naš premislek (torej še preden smo začeli premišljevati!) vpeljemo neko domnevno

avtoriteto (»subjekt, za katerega se predpostavlja, da ve«) in ko je ta razsubjekteni subjekt opredeljen kot Metoda in metodičnost (sistemska, »strukturna avtoritarnost«), smo se pripravljene vnaprej upogniti, podrediti. Še več, pripravljene smo tudi vnaprej sprejeti igro – pa naj je še tako otroška in morebiti tudi poneumljajoča – kot nekaj resnega in celo vrednega našega početja in podjetja. V približku rečeno, to so torej nekatera žalostna stanja faktov v deželi postmoderni, v deželi metode in metodičnosti, v kateri je iz dneva v dan manj možnosti za resno premišljevanje tega, v čemer smo se znašli.

Pa še neki presežek in priboljšek je treba pristaviti. Namreč ta, da iz nakazanega »kaj-vprašanja« dobimo naslednjo in vedno nujno (!) strukturacijo vsakega našega premisleka (torej tudi tega o odgovornosti). Nekako tako se tolažimo v zvezi s tem in si rečemo: da sta »kaj-vprašanje« in metodični odgovor nanj pač nekaj nujnega, in sicer, še preden se napotimo k resnejšemu premisleku in razpravi o odgovornosti. Češ da je treba vnaprej vedeti, o čem se sploh pogovarjamo, premišljujemo, govorimo ..., da se sicer v nasprotnem položaju lahko »izgubimo«. A tukaj je na prizorišču tudi nekaj, česar praviloma ne opazimo, ko iz sebe proizvajamo takšne samoumevne, priučene stavke in jih kot papagaji ponavljamo v neskončnost. Tukaj je namreč vsaj še to, da po nakazani poti pridemo v zelo nerodno, tавтоloško situacijo, saj z ravnokar zapisanim trdimo naravnost tole: da je treba pač vedeti, kaj odgovornost je, še preden smo se napotili v razpravo, v preiskovanje in v premislek o njej! Toda, ustavimo se za trenutek in bodimo raziskovalno ter mišljenjsko odgovorni, bodimo torej vsaj približno odrasli in odgovorni na ravni skrajno resnega predmeta: kako je sploh mogoče, da, še preden smo začeli premislek, debato, preiskavo o odgovornosti – in kjer je odgovornost šele smoter (*telos*) našega premisleka, ki ga je treba doseči na koncu –, že vnaprej, torej na samem začetku, sploh lahko vemo, kaj odgovornost je? Ali drugače rečeno, kako to, da, še preden smo prišli do konca razprave o odgovornosti, pravzaprav že vedno vnaprej vemo, zakaj naj bi pri odgovornosti sploh šlo? In nenazadnje, čemu potemtakem sploh premislek, tekst, preudarjanje, raziskava, ki sledi, torej razprava o odgovornosti, čemu vse to sploh skupaj služi, če že v izhodišču, torej na začetku, vemo, za kaj gre? Se tukaj ne gremo morebiti nekakšnega sicer vzvišenega, posvečenega, metodičnega in mističnega rituala, ki pa je pravzaprav vendarle samemu sebi namen ali pa morda služi komu drugemu?

Kdo se tukaj spreneveda? Za kaj tukaj sploh gre? Kako se tega problema sploh lotiti? Kako se nakazanim pastem metodične in hkrati mistične ritualnosti kaj-spraševanja izogniti in ali je to sploh

možno? Kakorkoli že, to, kar moramo zaenkrat nujno ugotoviti, je to, da je v obljubljeni deželi metodologije in metodičnosti (ki nam sicer ponuja varljivo varnost vednosti), v kraljestvu ritualnosti, ki nas nujno peha v izhodiščno »kaj-vprašanje«, nekaj zagotovo hudo narobe! Tukaj seveda ne morem reševati tega kompleksnega problema, opozoriti pa sem dolžan – vidik elementarne odgovornosti mišljenja –, da je problem tukaj in da se mu moramo vsaj poskusiti izogniti. Kajti ravno ta morebitni »izogib« je tisto, kar je predpostavka tega, da bi zadevo odgovornosti sploh lahko postavili in mislili. In meni, kot rečeno, gre tukaj samo za mišljenje.

4. PROTI PROBLEMU ODGOVORNOSTI

Šele sedaj, ko smo zavrnili izhodiščno samoumevnost, češ da se moramo po odgovornosti spraševati iz infantilizirajoče pozicije »kaj-vprašanja« in da moramo slediti neki vedno vnaprej pripravljeni ritualni, bolj ali manj mistični metodičnosti, je moč narediti prve analitične korake mišljenja. Koraki, ki jih bom skušal narediti v tem tekstu, so trije. Vprašal se bom:

1. Kje in kdaj odgovornost sploh lahko je, katere so njene predpostavke?
2. Na koga in na kaj se odgovornost sploh lahko nanaša?
3. Kaj je potemtakem odgovornost?

Ad 1 in ad 2

Kje in kdaj odgovornost sploh lahko je, je vprašanje, ki meri na lokacijo (*locus, loci*) ali na postavitev odgovornosti v »njeno mesto« (*topos, topoî*). Šele ko je v/na »svojem mestu«, lahko o njej (tako kot o drugih »pojavih«) zares preudarjamo. Brez tega, torej brez u-mestitve, brez mesta, je odgovornost kvečjemu nekaj takega kot v neskončnem ploskem prostoru svobodno lebdeči označevalec ali, rečeno po domače, prazna beseda, razprava o njej pa (znanstveno in strokovno) besedičenje ali čvek. Drugače rečeno, vprašanje, s katerim se je treba zmoči že v izhodišču soočiti, je tisto, ki meri na predpostavke, zato da odgovornost sploh lahko je, kajti odgovornost je vse prej kot nekaj, kar ne terja povsem določenih predpostavk. Odgovornost, žal, ni nobena rastlina (tudi trava ne), ki bi kar tako lahko zrastle in uspevala v puščavi, sredi morja ali v neskončnem ploskem prostoru polarnega polja. Je skrajno zahtevna in nežna, nadvse krhka reč, za katero je, naravnost povedano, treba neskončno potrpežljivo skrbeti in v katero je treba nenehno vlagati. Rečeno banalno, za to, da bi odgovornost bila, je potrebno

ustrezno zamejeno okolje, to zamejeno okolje (to je tisto, kar imenujem »mesto«) je zanjo predpostavka, sicer je ni, sploh ni mogoča, posledično shira. Odgovornosti torej ne jemljem kot nekaj, kar lahko »kar tako je« na voljo, pač pa kot nekaj, kar včasih je, kar morebiti lahko je, česar pa lahko tudi ni in kar lahko tudi preprosto izgine (kot je, velikokrat, danes). Ni naključno, da o »zadevah«, kot so odgovornost in podobne reči (sreča, zdravje, ljubezen, demokracija ...), praviloma govorimo takrat, ko jih zmanjka, in ne takrat, ko so, kaj šele takrat, ko jih je v izobilju. O teh »zadevah« govorimo takrat, ko se zavemo, da jih ni, dokler so, jih pač jemljemo kot samoumevnosti (podobno velja za Svet).

Bistveni (ne vsi) lokacijski parametri odgovornosti so naslednji (najprej jih bom naštel, v nadaljevanju pa nekoliko natančneje opredelil):

- odgovornost ni nikakršen pojav, noben »fenomen«, ki se kar tako »pojavlja« (*phainomenon*), pač pa je »zadeva«, in sicer v pomenu, da je nekaj, kar lahko (ob) nekoga zadeva ali pa ne;
- odgovornost je izključno živalska, še posebej pa človeška zadeva; kolikor je živalska in človeška, toliko ni ne naravna kar tako in še manj Božja, božanska zadeva;
- odgovornost je nekaj, kar se nujno veže na zadevo drugih ljudi/živali, torej je medčloveška, medživalska »zadeva«; lahko obstaja samo kot človeška, živalska, medčloveška in medživalska zadeva;
- odgovornost ni spletena in narejena iz nobenega in nikakršnega materiala, je nematerialna reč in ne stvar, kaj šele stvarstvo, ki potrebuje Stvarnika;
- odgovornost je poseben, od drugih ločen rod in ne vrsta, podrejena kakršnemukoli nadrejenemu rodu odnosov med ljudmi;
- odgovornost, zato da bi bila, nujno potrebuje druge (pluralnost), ne pa nobenega in nikakršnega Drugega (singularnost);
- glavni problem z odgovornostjo, s katero se srečujemo danes, je ravno ta Drugi, ki pa ga je – tako se zdi v postmodernem položaju radikalne odvisnosti in zasvojenosti vseh vrst – moč opredeliti, kakor se nam zljubi, in je lahko karkoli in kdorkoli; in ko je nekaj (v tem primeru odgovornost) vse, takrat je to nekaj hkrati tudi Nič, kar pomeni, da tudi odgovornosti ne more biti oziroma je ni.

Ko rečem, da je odgovornost izrazito živalska, še posebej človeška zadeva, potem merim na to, da je odgovornost tisto »nekaj«, kar se nujno veže, kar meri na nekaj in kar zadeva ob nekaj. V primeru živali (in človeka) je to zadeva, ki zadeva vsako živalsko bitje v

njegovo osnovo, torej v nekaj, kar je njegova smrt, na smrtnost in na smrtno bitje ter na končnost. Odgovornost torej ne zadeva na/v Življenje kar tako in nasploh, ki je – po definiciji (ki pa se čedalje bolj krči in izginja) – neskončno (življenje vrste, denimo). Govoriti o odgovornosti nekoga, ki je nesmrten (denimo kamna ali nekoga, ki ni postavljen v položaj, da bi ravnal v skladu s smrtnostjo, torej nekoga, kot je Bog), je nesmiselno. Smisel (*telos*) odgovornosti je nujno vezan na to, da je lahko odgovoren samo tisti, ki je smrten in ki ravna v skladu s tem, da se je njegovo življenje nekoč začelo in da se bo nekoč prenehalo. Rečeno drugače, odgovornost je živalska zadeva, ki meri na Nekoga (torej na bitje) in ne na Nekaj (rastlina ne more biti odgovorna, ker to, preprosto rečeno, ni njen način bivanja in biti). Iz odgovornosti ne moremo in ne smemo izključiti živali, kajti na vsakem koraku današnjega radikalno neodgovornega družbenega (v veliki meri rastlinskega) življenja ljudi, nam ravno one dokazujejo, da zmorejo ravnati skrajno odgovorno. Še več, smo v žalostnem položaju, ko se morda pravzaprav le še od živali lahko naučimo neke silno pomembne dimenzije odgovornosti, to je odgovornosti do prihodnosti. Le-ta se pri številnih živalih (tudi potencialno pri človeški živali) pojavlja natančno na točki in ravni odgovornega ravnanja do potomcev, s tem pa do prihodnosti (tako lastne kot prihodnosti nasploh).

A pri problemu razmerja med človekom in živaljo se zadeve zlahka zapletejo, še posebej če smo podložniki elementarnega religioznega sovraštva do vsega, kar je živalskega in z živalmi povezanega, kot je to naš izhodiščni položaj, ki se ga moramo nenehno zavedati. Preprosto rečeno, zato, ker je človek glede na živali seveda »nekaj več«, a na točki odgovornosti se to »nekaj več« pokaže kot svoje lastno nasprotje, namreč kot nekaj manj glede na živali. Če smo zadevam sedanjosti zares pripravljeni pogledati naravnost v zobe, je tudi zadnjemu med nami moč zlahka uvideti, da je odgovornost za prihodnost (tudi za nove naraščaje) pri ljudeh čedalje manj navzoča. Še posebej to velja v tej »naši«, bojda najbolj »razviti«, torej zahodni civilizaciji, kjer česa takega, kot je odgovornost do prihodnosti, skorajda sploh ni več moč zaslediti. In ker je odgovornost vedno nekaj, kar predvsem zadeva prihodnost in se tako ali drugače nanaša in zadene (ali pa ne) vanjo/nanjo, so ravno živali tiste, ki nam lahko ponudijo vsaj neko »primitivno« merilo, s pomočjo katerega lahko, v približku kajpada, izmerimo hinavščino in hipokrizijo današnjega človeka vzvišene zahodne vednosti (znanosti, strokovnosti ...).

DALJE, ODGOVORNOST NI
BOŽJI FENOMEN, PA NAJ SE
ŠE TAKO ZDI DRUGAČE. PRE-
PROSTO ZATO, KER JE BOG,
PO SAMODEFINICIJI VSAKO-
KRATNE RELIGIJE, NESMRTNO
BITJE PAR EXCELLENCE.

Bog in njegova prihodnost (tudi preteklost in sedanjost ne) sploh nista odvisna od nikogar drugega, kaj šele od drugih, da o človeku, smrtniku in njegovi »usodi« niti ne govorim. Velja ravno nasprotno: Bog svobodno ravna po svoji volji, tudi samovolji, če se mu vzljubi! Človek si, če naj bo odgovoren v pomenu ravnanj, tega ne more privoščiti. Premišljevali o odgovornosti v kategorijah teologije in na religiozne načine je seveda vse prej kot zgolj mogoče. Nasprotno, vsa t. i. »naša«, torej zahodna, zgodovina je pravzaprav natanko to: premišljevanje o odgovornosti na način človeške (sedaj grešnik, ne več zgolj smrtnik kot pri Grkih) odgovornosti (natančneje ljubezni!) do Boga. In natanko zato, ker je tako, smo se v tem »razvitem svetu« – skozi razvoj, ki je pripeljal že čez-religijo (postreligioznost, civilna religija), saj smo danes v dobi znanosti in t. i. *knowledge society* – znašli v nemogočem položaju glede na odgovornost. Ena izmed glavnih nalog je torej topogledno premisliti to vrsto odnosa med odgovornostjo in Bogom. Tukaj, žal, tej potrebi ni moč zadostiti, prestavljena bo morala biti ob kaki drugi priložnosti.

Odgovornost je, dalje, tista zadeva, tisto »nekaj«, kar se nujno veže na reči in stvari drugih ljudi in živali, v končni instanci – in ta je šele Ključ vseh ključev – seveda Sveta (ne pa te ali one družbe ali globalne Družbe!⁵). Gre torej za svetno, medčloveško, medživalsko zadevo, ki zadeva živali, ljudi in Svet in ki v primeru odsotnosti teh drugih (vedno v množini) ljudi in živali kot bitij sveta, ter Sveta, sploh ni mogoča. Nima se na kaj nanašati, nima ob kaj »zadevati in odmevati« (ter se vračati).⁶ Odgovornost lahko torej obstaja izključno kot svetna, človeška, živalska, medčloveška in medživalska

⁵ Seveda je sladkobno zapeljiv razmislek, da si lahko odgovoren »do celote«, najbolj tako, če si in ko si »odgovoren do dela«. A žal ni več tako. Žal nismo več v tako udobnem položaju, ko bi se bilo še moč tako poceni sprenevedati. Pač zato, ker nismo več generacije, ki bi živele nekaj sto ali tisoč let nazaj, ko je ta logika morebiti še bila sprejemljiva in nemara celo nekam naravna. Mi namreč nimamo več opraviti z Naravo, saj je le-ta dobesedno uničena (s strani družbenega bitja, seveda). Smo generacije, ki moramo – zavoljo tistih družbenih bitij, ki so živela pred nami – (hočeš nočeš) postaviti Svet (in Naravo), torej Celoto, na prvo mesto. Na prvo mesto tudi v pomenu, da moramo Celoto (in to je Svet) postaviti pred tiste »dele celote« (pred vsakokratne družbe, ki so nam bliže), saj gre za to, da je sama podlaga našega obstoja (Svet) ogrožena, in sicer s strani družbenih bitij samih oziroma, natančneje, natanko s strani teh »naših delov« ali naših parcialnih družb (države, nacije, rase, kulture, podjetja ...) in njihovih zlo-del (*un-Tat*).

⁶ O elementu »vračanja« odgovornosti tukaj ne morem govoriti, ker bi nas ta analitika odpeljala predaleč in bi pričujoči tekst pridobil vsaj še 50 % obsega. Na kratko rečeno, odgovornost ni »enosmerni razmerje«, pač pa je nekaj, kar meri/zadeva nekoga/nekaj in kar se »kot odbito« (torej kot odmev, kot odgovor ...) vrača »nazaj«, če tega nekaj ali tega nekoga, ki ga zadeva in iz smeri katerega se lahko kot odmev/odgovor »odvrne«, ni, se ne more vrniti, in ko se ne more vrniti, je ni. Odgovornost je tako, parabolično rečeno, »krožna reč« in ima obliko krožnosti, kot je ta, ki jo ima Svet (mišljen na način Starih). Odgovornosti ni moč misliti kot puščice, ki jo nekdo izstrelil v neskončnost, ali pa kot puščice, ki k nam prileti iz neskončnosti. Neskončnost in odgovornost se izključujeta. Da bi odgovornost sploh bila, je potrebna zamejenost, omejenost, končnost, v končni instanci – torej abstraktno – pa krožnost, in sicer zato, da bi se lahko vračala, krožila in omogočala dobro in ne le zgolj – življenje. Ravno kar povedano je seveda kvečjemu nekakšen vedno vnaprej spodleteli poskus prevajanja mišljenja odgovornosti v nekakšno »prostorsko« predstavo, ki pa sem jo tvegala ravno zavoljo rečenega: da bi se izognil ne le predolgemu, pač pa tudi in predvsem preveč zahtevnemu tekstu, ki si ga tukaj ne morem privoščiti.

zadeva, v pomenu posebnega odnosa do drugih (in drugačnih), v končni instanci do Sveta kot edinega možnega mesta in podlage (*hypokeimenon*) bivanja vseh naštetih ter številnih drugih neomejenih. Ko govorimo o odgovornosti, je torej eden izmed ključnih razlogov za nemožnost začenjanja premisleka o odgovornosti, na način zavrženega »kaj-vprašanja, vsebovan ravno v tem, da odgovornost ni spletena in narejena iz nobenega in nikakršnega materiala, da ni nič materialnega in da se je v materialno preprosto ne dá postaviti (še predstava odgovornosti je vprašljiva, kot sem opozoril v opombi št. 6). Tudi instrumentalizirati se je ne da, kot to skuša vsakokratna t. i. »družbena odgovornost«. Odgovornost je kar se da nematerialna reč in ne stvar, kaj šele stvarstvo, v končni instanci pa je izrazito politična človeška potencia v pomenu, da je človek po svoji zmožnosti (*dynamis & energeia*) (ne pa po naravi – *physis* – in kar tako) politična žival (Aristotel). Kot reč (*die Sache*) in kot stvar/stvarstvo (*das Ding*) prevpraševanje odgovornosti terja od nas, da je ne obravnavamo vnaprej kot nekaj naravnega (kot kamen, tekočino ...) in kot naravnino (*Naturdinge*), po kateri se lahko sprašujemo s »kaj je to«, pač pa kot nevidno, neoprijemljivo, kot težko ulovljivo vmesnost, ki je umeščena, situirana med živimi bitji in vedno lahko učinkuje le kot zmožnost, ki se redko tudi udejanji. Še več, kot nevidno, neoprijemljivo vmesnost, ki, kot rečeno, včasih je, drugič pa je spet ni ali je v izginjanju (morda nastajanju ...). Toda, zato da bi odgovornost bili zmožni misliti, moramo imeti opravka ne toliko in zgolj s to skicirano vmesnostjo, pač pa predvsem z »mejami« te vmesnosti. To pomeni, da moramo imeti opravka z ljudmi, z živalmi in z bitji sveta (ter s Svetom kot njihovim mestom), ki so lahko odgovorni ali pa ne. Kot nakazano, spraševati se o odgovornosti in hkrati odmisлити subjekte, nosilce, objekte ... odgovornosti, je zlagano podjetje, ki lahko pelje kvečjemu v gospostvo in avtoritarnost absolutne vednosti in gotovosti, ki ima sicer o odgovornosti povedati toliko zlaganega in sprenevedavega in ki jo – kakor žvečilni gumi – nenehno vleče po zobeh.

Ko rečem, da odgovornost je ali da sodi v poseben, od drugih ločen rod (torej *genos* in ne v vrsto!), ki ni podrejen kakršnemukoli nadrejenemu rodu odnosov med ljudmi (pač pa samo svetu), imam v mislih tole: odgovornost je ena najvišjih človeških (in živalskih nasploh) potenc (ne pa dejanskosti, kaj šele fiksности), ki je ne moremo podrediti, denimo menjavi, ekonomiji, vednosti ..., kaj šele kakršnikoli družbi, družbenosti in njenim zakonitostim, ne da bi jo hkrati tudi ugonobili ali jo vsaj sprevrgli v njeno lastno nasprotje, torej v neodgovornost. Odgovornost je posebna »kvaliteta« (pogojno rečeno sodi v rod kvalitete), ki se tako rekoč vnaprej izključuje z vsem, kar se tako ali drugače giblje po »kvantnih logikah«, kot to,

denimo, velja za omenjene družbene menjave (ekonomija ...), ki se tako ali drugače iztečejo v družbo, ki kot celota sodi v rod kvantitete, napredovanja, revolucioniranja ... razvoja, napredka in ki meri na neskončnost. Odgovornost je kvalitativni položaj človeka ali živali (vedno na ravni zmožnosti, redko na ravni dejanskosti), v katerem (v tem položaju torej) ne gre za nikakršno delo, za nobeno proizvodnjo, za nikakršen »kako« in za nobeno seganje, za nobeno doseganje, kaj šele za takšno ali drugačno preseganje in napredovanje ter razvoj. Odgovornost je v končni instanci vedno lahko le odgovornost do nečesa končnega, denimo do Sveta (zato Aristotel Svet opredeli kot »končen«⁷), kajti svet je njeno najširše mesto (torej nekaj zamejenega in ne neskončni prostor) in zadnja meja (*peras*), prek katere – če gre prek nje – preprosto preneha obstajati. Odgovornost do sveta je natanko tisto »Eno« in hkrati tudi »končno« v svoji človeški zamejenosti, kar pomeni smrtnost kot končnost dobrega življenja smrtnih bitij. Drugače rečeno, odgovornost zadeva kvalitativno v pomenu, da je zadeva končnosti, ki se je ne da »razširiti«, »razviti« ... Brž ko izgubi to dimenzijo kvalitete in »zadevanja vanjo« (končnosti in smrtnosti), pade tudi odgovornost na raven rodu (kategorije) kvantitete, s tem pa se znajde v nasprotju s samo seboj in postane neodgovornost. V končni instanci torej neodgovornost do sveta, seveda.

Nasprotje tega, kar je sedaj, torej tukaj in zdaj, na prizorišču, torej takšna ali drugačna oblika odgovornosti do družbe ali »družbene odgovornosti«, pa je – gledano s stališča odgovornosti – vsaj *contradictio in adiecto*, če že ni eksplicitna neodgovornost. Družbena odgovornost seveda ni *contradictio in adiecto* s stališča družbenega in za Družbo, kajti zanjo je to nekaj normalnega in nujnega. Pod drugimi pogoji družba kot princip organizacije človeškega življenja sploh ni možna. Družbena odgovornost pa je s stališča odgovornosti *contradictio in adiecto*! Ne gre za to – kot se zdi –, da te odgovornosti, torej odgovornosti do družbe in družbene odgovornosti, tukaj in zdaj ni. Nasprotno, še kako je navzoča in razvita ter čedalje bolj napredujoča! Še več, v svoji neskončni razvitosti je

⁷ Tukaj ni mesto za to, da se tega podrobneje lotim, a naj vendarle opozorim vsaj na naslednja dejstva: stoletja znanosti (približno v razponu od XVI. do XX. stoletja) so z velikansko gotovostjo temeljila na bojda varni, celo absolutno trdni podmeni o neskončnosti, predvsem pa na teoremu »neskončnosti sveta« ali vsaj »prostora« (zadeva se začne dosti prej, vsaj že pri stoikih). A ta predstava, ki še ni razpadla na področje družboslovja in humanistike, je – kako presenetljivo – na ravni Fizike (torej tiste vede, ki je prva »dokazala« neskončnost prostora) že zdavnaj stvar preteklosti in utvara posebne vrste. Na samem začetku XX. stoletja (tega družboslovci in humanisti še niso opazili ravno zavoljo svoje vsevednosti in nemišljenja!) je namreč ravno Einstein s svojim teoremom o »zakrivljenosti prostora« dobesedno izničil vso dotedanjo vednost, ki je temeljila na podmeni o neskončnosti prostora. Izničil jo je v tem pomenu, da jo je postavil tja, kjer ji je tudi mesto: umestil jo je namreč v območje nedokazane in podrtne hipoteze! Kajti kaj drugega kot izničenje teorema o neskončnosti prostora je potrjena hipoteza (še vedno je veljavna in nedotakljiva!), da je »prostor zakrивljen«, kot pravi veliki Albert Einstein!? S tem smo – z Einsteinom torej – naravnost znova na ravni znanstvenega premisleka približno tam, kjer je bil največji med misleci, torej Aristotel, ko je govoril o »končnosti sveta« (posebej v *Fiziki* in v spisu *O nebu*).

razpotegnjena do skrajnih meja vzdržnosti, in sicer tako, da vse, kar je družbeno in kar je družba, učinkuje ravno zaradi tega učinkovanja neodgovornosti ali, kar je isto, družbene odgovornosti, ki pa ni nič drugega kot – to bomo videli v nadaljevanju – t. i. »družbena dogovornost« (»družbeni dogovor«, »družbeno dogovarjanje« ... torej). Skratka, ravno to, da družbena odgovornost (dejansko dogovornost, kot bomo videli) učinkuje (ne pa to, da ne učinkuje!), je tisto, kar tako učinkovito uničuje tako ves Svet kot tudi vsako posamično smrtno bitje – Žival – ter, nenazadnje, tudi kakršno koli možnost, da bi odgovornost sploh bila. Zakaj pa?

Zato, ker je, kot rečeno, odgovornost lahko le zadeva Sveta (je zadeva zamejenega, zamejene »celote« ali pa je ni), lahko je v končni instanci le zadeva odgovornosti do Sveta. Vsaka družbena odgovornost (odgovornost do Nadsvetnega, do Podsvetnega, do Svetega, do Rase, Naroda, Podjetja, Kulture ...) je torej nujno sprevrnjena odgovornost (ali dogovornost!), ki je lahko toliko večja in mogočnejša do te ali takšne družbe (države, nacije, skupnosti držav, nacij, podjetij, kulture ...), kolikor bolj je neodgovornost (dogovornost) do Sveta (ali naše »skupne podlage zemeljskega življenja«). Družba je – pa naj se še tako (v družboslovju, nekoliko manj v humanistiki, je to pripeljano do absurdnosti) spreneveda, da je celota – glede na Svet vedno neka parcialiteta, delnost. Parcialiteta (tudi in še posebej takrat, ko je globalizirana ali globalizacija te(h) parcialnosti), in sicer v nenehnem spopadanju (ki gre prek vsakokratnega podrejanja do vključno izničenja) vseh drugih in drugačnih družb, v končni instanci pa v izničenju Sveta⁸ (tudi na ravni možnosti), ki je edina »resnična celota« živalskega (torej tudi človeškega) Sveta po tem, ko je narava v človeku uspešno presegla sebe samo. Družba ni samo parcialiteta ali globalizacija parcialitet, pač pa je obenem tudi totaliteta in totalitarnost, ki – kot danes v primeru globalizacije družbe in družbenega – izvaja naravnost totalno ničenje Sveta na skrajno organiziranih in celo dogovornih (ne pa odgovornih!) temeljih (postkapitalizem, postsocializem ...). Tako kot Svet ni v nasprotju z naravo, pač pa je njeno človeško, živalsko »nadaljevanje«, tako je družba nasprotje tako Sveta kot narave, ki ju neusmiljeno in sistematično niči. Trenutno smo, kot ena izmed prvih

⁸ Če še niste opazili, »izničenje sveta« ni samo izničenje v pomenu »degradacije okolja« (zrak, voda ... skratka, »elementov«, kot bi dejal Aristotel), to niso samo radikalna revščina in lakota, umiranje milijonov, nečloveške življenjske razmere ogromne večine prebivalstva Zemlje ..., strašanska koncentracije bogastva v rokah peščice infantiliziranih posameznikov ..., pač pa tudi in predvsem v tem, kako »razumemo« Svet. Kot sem opozoril na izhodišču, »mi« dandanašnji na ravni nemišljenja kot samoumevno jemljemo to, da »sveta ni«. Še natančneje, tudi ko rečemo in ko se nam »naravno zdi«, da je to, s čimer imamo opraviti danes, »globalna družba«, to ni nič drugega kot priznanje, da »sveta ni več«. Da o njem ne moremo več misliti, da se nam zdi »neprecizen«, da je to »neznansvena kategorija«, da celo z »besedo svet« nimamo več kaj početi ... To besedno, »simbolno« izničenje, sama raba besed (mišljenje funkcionira s pomočjo besed, konceptov ...), je nezmotljivi pokazatelj, da smo – ne da bi se tega zavedali, seveda – pripravljeni zavoljo nekaj fičnikov in ogabnega udoba dobesedno spodsekati vejo (*hypokeimenon*), na kateri čepimo.

generacij, ki jim je to postalo razvidno celo na ravni neposrednega pogleda, na točki, ko je tudi največjim slepcem, torej tudi družboslovcem in humanistom, jasno, da gresta, s čedalje večjim delom v smeri družb in Družbe, tako narava kot svet naravnost in dokončno »v franže«, če že ne naravnost pod rušo.

5. ODGOVORNOST & DOGOVORNOST: ZAVRNITEV DOGOVORNOSTI IN DRUŽBENEGA DOGOVORA

1) »logika« odgovornosti

Sedaj ko smo se vsaj načeloma prebili do nekega bistvenega razlikovanja, ki nam vsaj za silo omogoča mišljenje odgovornosti, se je zgoraj nakazani analitični točki razlikovanja med odgovornostjo in dogovornostjo treba posvetiti nekoliko podrobneje. Družba in vse, kar je družbeno, nujno temelji na takšnem ali drugačnem dogovoru, ne pa na odgovornosti! Ko rečem nujno, to pomeni, da družba drugače sploh ne more obstajati, da je to njen nujni (in večni) pogoj za obstoj. V končni instanci – tako se kaže iz našega današnjega omejenega pogleda – vsaka posamična družba in Družba kot dejavna, revolucionarna totaliteta ničanja Sveta (in odgovornosti), torej kot »globalna Družba, nujno temelji na tem, kar so iznašli teoretiki XVI. in XVII. stoletja⁹ in kar se še zmeraj ustrezno imenuje »družbeni dogovor« (*Social contract* ali *Contract social*, kot bi temu dejal Rousseau, eden poznih teoretikov tega še vladajočega in najbolj nevarnega znanstvenega ideologema). To, kar moramo zmoči misliti kot distinktivno (sicer odgovornosti sploh ne moremo misliti), je, da dogovor in dogovarjanje (*contract*) niti po naključju ni nekaj, kar je enako kot odgovor in odgovarjanje ter odgovornost.

»Obrat«, če naj to skušam pojasniti na ravni abstraktne postavitve, iz odgovora na dogovor, iz odgovornosti do sveta na družbeno dogovarjanje, je natanko tisti usodni obrat, ki se ga, vsaj shematsko, da zarisati takole: od-govor-nost (kot to sama beseda, ki »temelji« na logosu, na/pove) ni nekaj, kar bi se na kakršnenkoli način začel

⁹ Seveda gre za nekaj, kar je bilo v nekih drugih, manj in drugače postavljenih ter razvitih formah, znano že prej, in sicer vsaj od rimskega prava dalje (Cicero že temelji na tem). A vendarle gre tukaj za neki novi (v pomenu moderni) in revolucionarni razvoj v smeri absolutizacije odgovornosti (utemeljene na privatni lastnini, seveda), ki je postal eksploziven ravno v nakazanem času, ko so bile stare (rimske ...) osnove razširjene *ad infinitum* (absolutizirane) in so postale osnova novemu samorileškemu stamperu družbenega dogovora in dogovarjanja, ki učinkovito nič Svet in ljudi vse do današnjih dni. Problem ali, če hočete, »formula« ali »sveti gral« današnjega zahodnega sveta (in globalizacije) ni seveda nič skritega in mističnega, kot se zdi, pač pa je ravno to, kar tukaj imenujem absolutizacija družbenega dogovora in privatne lastnine. Vse, kar je na tem sploh lahko še skritega in prikritega, so kvečjemu enormne skrivalniške družbene investicije v intelektualno delo, ki meri na prikrivanje in ki ga pridno opravljajo družbena bitja vsakokratnih Akademij in Inštitutov, njih družboslovci in humanisti ter vsakokratne vladajoče, oblastne strukture (*establishment*), s pomočjo medijev množičnega poneumljanja.

njalo z nami in pri čemer bi bili mi izhodiščni »dejavni subjekti« govorenja v pomenu njegovega ustvarjanja. Od-govarjanje v najbolj strogem pomenu besede ni nekaj, kar nas (mene, tebe ...) jemlje kot predpostavko, kaj šele, da bi to – jaz, mene, mi – lahko bilo nekaj apriornega, pred-hodečega, ali celo Prvega. Odgovornost dalje niti po naključju ni nekaj, s pomočjo česar (instrumentalizacija) mi (jaz, ti) lahko krmilimo (*kybernain*, od tukaj kibernetika) to ali ono, v končni instanci pa denimo Svet, Naravo ... Odgovornost je tisto nekaj, kar se nanaša na nekaj, kar je tukaj že »od zmeraj« (gledano seveda iz pozicije nas, ki smo bili rojeni pred kratkim), tako rekoč od vekomaj bilo, in sicer dobesedno (časovno in prostorsko) pred nami in kar nam torej radikalno pred-hodi. To je tisto, kar bi Aristotel poimenoval tudi *hypokeimenon* in kar je bilo pozneje »napačno« prevedeno v latinščino (ne brez posredovanja usodnega religioznega krščanskega obrata) kot sub-stanca/substanca. To, kar nam pred-hodi in kar je dobesedni pogoj nas kot vrste, učinkuje v naših premislekih in očeh bodisi kot narava ali, še bolje, kot generacije, ki so bile tukaj pred nami in ki so na osnovah narave vzpostavile (z delom (*poiesis*), delovanjem (*praxis*), mišljenjem (tukaj v pomenu *doxa* in *theoria* hkrati)) takšen ali drugačen Svet kot skupni dosežek vsega, kar je. Odgovornost, skratka, temelji (ni breztemeljna!) na nečem (na tem Svetu), kar ji predhodi. To, kar nam vedno predhodi in kar nam je kot vrsti vedno vnaprej dano (mi ne začenjamo iz Nič, od ničle, kot to pridigajo religije in znanosti ter ideologije v eni sapi), v vsej svoji mogočnosti dobesedno »terja« ustrezen odgovor, torej držo, pozo, odnos do tega, kar je in kar nam predhodi. Odgovornost torej ne sestoji v ničemer drugem kot v »odgovarjanju« (od tod sama beseda tudi prihaja!) na to, kar je bilo pred nami (dano, narejeno, rečeno ..., doseženo, izmaličeno ...), kar je tukaj še vedno na način naše pod-lage, na kateri stojimo in v katero (v to podlago) smo bili porojeni kot v Svet in brez česar bi sploh ne bili možni. Brez tega Sveta kot podlage, v katerega se lahko šele (po)rodimo, bi se ne imeli kam roditi, kaj šele pojaviti (pojavljati) se in biti to, kar sicer smo. Brez tega nas (mene, tebe ...) torej kratko malo ni in ne more biti! To pomeni, da gre pri Svetu za dobesedno pod-lago, za naše mesto (*topos*), v katero smo lahko »narojeni« (nataliteta pri Hannah Arendt). Odgovornost je nekaj, kar se kot odgovornost ne nanaša zgolj na naravo in Svet, kot izdelek prejšnjih generacij, pač pa tudi na to, kar so prejšnje generacije postorile, uničile ali opustile. Naj obrnemo tako ali drugače, odgovornost je potemtakem vedno nekaj, kar:

- a) se izhodiščno nanaša na od-govarjanje nečemu/nekomu, torej na nekakšno – če rečemo v današnji zmaličeni govorici – »komunikacijo«, na držo, na odnos ..., glede na nekaj/nekoga, kar je

- bilo poprej postavljeno, zastavljeno, doseženo ..., torej še preden smo mi (jaz, ti ...) sploh prišli v ta Edini Svet;¹⁰
- b) je vedno nanašanje na neko pred-hodno in pred-hodeče dano (narava, zemlja – Gea, ne *hora* – elementi...) ter na delo in delovanje ter mišljenje (spomin) poprejšnjih, glede na kar se drža odgovornosti nanaša kot na prevzemanje odgovornosti (odgovarjanje na to, kar so poprejšnji postorili) ter v tem kontekstu (ne pa zunaj tega) zato, kar mi storimo tukaj in zdaj. Torej ne gre za odnos gospodovanja in gospodarjenja glede na prejšnje (ker prejšnje ni *oikos/oikia*, pač pa Svet), ampak za odnos odgovarjanja. Odgovornost je torej do te točke dvojna: meri na vse poprejšnje ter hkrati tudi na naše delo in delovanje, na mišljenje teh, ki smo tukaj in zdaj. Ne meri torej več zgolj na tiste, ki so bili pred nami (to je le eden od njenih elementov, začetni), pač pa tudi in še bolj na to, kar mi, tukajšnji in sedanj, počnemo sami v luči Sveta prejšnjih generacij, Sveta, ki je bil tukaj, že preden smo se mi porodili vanj;
- c) odločilni, tretji element odgovornosti – in predvsem zanj gre pri odgovornosti v primeru vzgoje in izobraževanja, ki vas tukaj zanima – pa je tisti, ki temelji na prejšnjih dveh: to je odgovornost našega lastnega početja in podjetja za to, da bi Svet (narava ...) bil še jutri, da bi obstalo to, kar je, torej kot možnost, da se v njem porodijo in pojavijo še drugi, zanamci, nove generacije. Odgovornost torej na tej tretji ravni meri tudi in predvsem na generacije, ki utegnejo priti v ta Svet, in na izdelke našega dela, delovanja in mišljenja, iz katerih le-ta sestoji kot »mešanica iz svojih sestavin«, kot bi temu, rečeno v približku, dejal Aristotel.

Kaj to pomeni, če sedaj skupnostno zaobsežem vse tri nakazane ravni odgovornosti (do preteklih in preteklosti, do sedanjosti in do prihodnosti)? To pomeni predvsem naslednje: ta naš En in Edini Svet, naša Ena in Edina Narava (predvsem zemlja, živali, rastline ... na njej, v njej, nad njo ...), tudi izdelki našega dela, rezultati našega delovanja in mišljenja ter spominjanja v luči odgovornosti, dobesedno niso in ne morejo biti »naši«. Ne morejo in ne smejo biti nikakršna »naša lastnina«! Vse, kar je »Mi« (smrtniki!) in kar je »naše«, je – glede na ta Svet, ki je in naj bi ostal trajnostna stvar in reč – nekaj prehodnega (ne prihodnjega!), začasnega in v strogem pomenu besede gostujočega. V tem »našem«, Edinem svetu smo,

¹⁰ Za vsakokratno religijo, znanost, ideologijo, to seveda ni Edini Svet. Zanje jih je bodisi več ali pa jih je celo neskončno oz. nešteto. Obramba sveta – in to je natanko to, kar tukaj počnem, ko govorim o odgovornosti – pa je natanko v tem, da kar se da odločno zavrnamo te utvare in iluzije o neštetih in neskončnih svetovih, s katerimi nas obmetavajo nekako tako, kot majhne otroke krmijo (s tem in skozi to krmljenje pa krmilijo) s pravljicami, strahovi in praznimi upi. Odrasti pomeni isto kot prevzeti odgovornost, tisti, ki ni zmožen prevzeti odgovornosti do sveta, tudi odrasti ne (z)more. Ostane infantilizirana naprava ali družbeno bitje (zombi), ki jo lahko podredi že prvi čvekač, ki se pojavi na tej ali oni televiziji z malho, polno takšnih in drugačnih pravljicnih obljub o obljubljenih deželah in o čudežnih ne-več-svetovih (denimo, »virtualnih«, »simbolnih« ...).

začasni obiskovalci, gostje! »Naše« je v Svetu lahko nekaj izključno kot začasno – dokler smo tukaj in dokler bivamo – in nekaj, kar uporabljamo (ne pa zlorabljam, si lastninimo ...)! Vse to, kar je Svet, lahko – kot bomo videli – nujno postane lastnina le v nekem radikalno drugačnem in drugem »simbolnem« okolju (drugi, nasprotni Rod – kvantitete – kot sem zapisal zgoraj), v okolju družbenega dogovora in v družbi, ne pa v odgovoru in odgovornosti za Svet ter v Svetu! Ta svet – in odgovornost je, kot rečeno, lahko doma le tukaj, le tukaj lahko obstaja in cveti – dobesedno ni nekaj, kar je na kakršenkoli način »naš Svet«, razen toliko, kolikor smo trenutno – dokler kot smrtniki bivamo – njegovi gostje in potem-takem uporabniki in kolikor smo »bitja Sveta«, svetna (ne sveta, kaj šele svetniška!) bitja. Svet je tukaj dojet kot nekaj trajnega in trdnega, kot nekaj, na čemer sploh lahko slonimo, na kar se lahko naslonimo in v kar lahko verjamemo že tako, da je tukaj in zdaj pod, pred, nad nami in v nas samih. To je seveda Svet, v katerem zadošča že »verjetje« v to, kar je, in kar ne potrebuje nobene in nikakršne religije in transcendiranja (ideološkega, znanstvenega ... strokovnega), da bi bil. Skratka, je Svet, v katerem lahko kot ljudje smo, nikakor pa to ni Svet, ki bi bil »naš« na način posedovanja in lastnine.

Če je in ko postane to, torej takšna ali drugačna »naša lastnina« ali takšna ali drugačna »*Cosa nostra*«, potem to ni več Svet, pač pa to postane Družba ali, kar je isto, dejavno (družbeno, podružbljajoče, socializirajoče ...) ničenje Sveta. Svet (z vsem delom in delovanjem prejšnjih generacij, vključno z našim, torej neposrednim, ki ga opravimo v teku svojega življenja tukaj in zdaj), kot pravi neki rek ameriških »Indijancev«, je nekaj, kar smo si – ne glede na to, da smo in kaj smo pridelali s svojim delom – dobesedno izposodili od svojih vnukov. Oni so simbolni »lastniki« tega, kar je, če že moram govoriti v kategorijah lastnine. Pravim, da gre za to, da smo nekaj »pri-delali«, ne pa pri-lastninili/olastninili, da smo nekaj »prispevali« – tako kot so to storili tisti pred nami –, in zavoljo tega nismo in ne moremo biti tisti, ki so gospodovali in gospodarili (kot temu danes rečemo). In to, kar smo si sposodili od svojih vnukov (in kar smo podedovali od narave, od dela, delovanja, mišljenja in spomina prejšnjih generacij), je nekaj, kar smo dolžni (odgovorni, tukaj je doma odgovarjanje/odgovornost) povrniti ravno tem generacijam, ki utegnejo priti.

Tukaj torej, kot v primeru družbe, ne gre za nekaj, kar se zato, da bi sploh lahko bilo, nujno sklicuje na takšne ali drugačne »mrtve in padle« (vojake, heroje ...) ter na podobne poneumljajoče stvaritve »naše« vedno »slavne preteklosti« (sploh ne gre za preteklost!), pač

pa za tisto, kar meri eksplicitno na prihodnje generacije in torej na prihodnost. Še več, take drže, takšnega zadržanja smo dolžni (smo odgovorni zanj) tudi, če te generacije sploh ne pridejo, pa tudi takrat, ko ti, ki pridejo, morebiti niso »naši« (družinski, narodovi, rasni, kulturni ...) otroci! Pač zato, ker – ko gre za Svet – gre za nekaj, kar nam je bilo dobesedno dano vnaprej, česar niti po naključju nismo mogli pridelati in česar nismo pridelali s svojim delom. Gre za nekaj, kar smo podedovali, in sicer že v izhodišču, torej že takrat, ko smo se pojavili v Svetu kot v svojem mestu. Elementarno ni res – kot to čekajo ekonomisti in dandanašnji realisti najrazličnejših provenienc, najbolj pa managerskih¹¹ –, češ da »ni brezplačnega kosila«. Mogoče res drži, da »brezplačnega kosila« ni v družbi in globalni družbi, a v luči tega »zavajajočega kosila« ne smemo nikoli in nikdar spregledati, da smo dobesedno vedno vnaprej dobili – vsakokratna generacija, vključno z našo tukaj in zdaj – tako Naravo kot Svet povsem brezplačno! Natančneje, zadevo narave in sveta smo dobili na pladnju in kot darilo. To pomeni, da smo dobili neskončno več (tudi več vredno), kot je to katerokoli »kosilo«, s katerimi nas poneumljajo (infantilizirajo) vsakokratni znanstveniki in strokovnjaki! Za to, da smo podedovali Naravo in Svet, nam dobesedno ni bilo treba niti s prstom migniti – bilo nam je, namreč, dano s samim aktom rojstva (tudi če smo se rodili v revščini). To, kar smo podedovali, kot vsakokratna nova generacija, je tista dejanska podlaga, sama osnova, na kateri lahko bivamo, nikakor pa ta podlaga ni pregovorno »kosilo« ekonomistov in realistov ter na njem (na tem kosilu) temelječi treh postideologije zgolj-življenja realistov. To slednje nas namreč lahko kvečjemu peha – z vso vojaško silo, ki jo premore – ne v odgovorno, pač pa v dogovorno (in radikalno neodgovorno) družbeno umevanje in v njemu sopripadajočo zabitost družbenega, s katero se moramo tukaj in zdaj spopasti.

2) »mehanika« dogovornosti

OGLEJMO SI SEDAJ NEKO-
LIKO PODROBNEJE DRUGI,
NASPROTNI ROD GLEDE NA
ROD ODGOVORNOSTI.

Pri tem moramo biti skrajno pozorni najprej na tole: ta nasprotni rod ni – kot se to lahko kaže nepazljivemu na ravni mišljenja – neodgovornost, pač pa je to dogovornost! Kaj hočem reči in za kaj je to zelo pomembno? Predvsem to, da je neodgovornost – če že moram tehtati – »manjše zlo« od dogovornosti! Neodgovornost je še vedno nekaj, kar je vrsta istega rodu in kar je znotraj konteksta odgovornosti in je mogoča samo znotraj tega rodu, posledično torej znotraj sveta, ki je dandanašnji dobesedno odvisen od odgovornosti

¹¹Prim. Kuzmanić (2008).

ljudi.¹² Tam, kjer in ko ni več Sveta (in to je naš dejanski problem, ne pa neodgovornost kar tako!), torej kot edinega mesta (*topos*), kjer je lahko odgovornost sploh »doma«, tudi neodgovornosti ne more biti. Lahko pa je še kako dogovornost, ki je povsem drug rod zadev, ki niso več zadeve Sveta, pač pa ničenja sveta. Kot sem nakazal zgoraj, gre za rod kvantitete, ki transcendirata tako odgovornost kot neodgovornost in njuno skupno podlago, torej Svet, ter je rod tistega Drugega, kar – v razliki in v radikalnem nasprotju (!!!) – imenujem Družba in družbenost. Kot bomo videli v nadaljevanju, je – poleg nakazanega – ključna razlika tole: odgovornost meri na nekaj, kar že obstaja in je tu (Svet), dogovornost pa meri na nekaj, kar še ne obstaja in kar se pojavlja kot obljuba (Želja), ki bi jo bilo treba uresničiti (narediti, izdelati, ustvariti, doseči ...).

Glede na nakazano »logiko« in »principe« odgovornosti je dogovornost nekaj, kar ne temelji na Svetu, pač pa na ne-več-svetu in je – glede na Svet – »doma« nekje v onstranstvu. Je nekaj, kar je kot drugi, bolj ali manj sovražni (čedalje bolj sovražni) rod, dobesedno v čistem nasprotju do Sveta, in je nekaj, kar temelji na »družbeni logiki« in na »principih družbenosti«, v končni instanci na principih »družbenega dogovarjanja«. A to, s čimer imamo opraviti v primeru dogovornosti, nikakor ni kar tako nekakšna »družbena logika odgovornosti« ali »odgovornost do družbe« ali »družbena odgovornost«, ¹³ pač pa je nekaj, kar ne temelji več na odgovornosti (do nečesa, kar je), pač pa nečem drugem ali, natančneje, na nečem, česar še ni. Gre za nekaj, kar temelji na pregovornem izdelku, ki sliši na ime »družbeni dogovor«. V čem je »štos« (družbenega) dogovora in kako učinkuje »mekanika« kot elementarna kontra odgovornost? Nekako takole se dá strniti zadeve na podlagi in v kontrapunktu do zgornjega, kjer sem skušal zakoličiti odgovornost:

- a) Dogovarjanje in družbeni dogovor se ne nanašata in se ne moreta nanašati na nobeno od-govarjanje, to je kvečjemu zavrnitev

¹² Stoletne čenče o »ogroženosti ljudi« (survivalizem), ki da jih ogroža hudobna Narava, ki da jih ogrožajo te ali one živali ali Hudiči, ki da jih je treba iztrebiti in zažgati, ki da jih ogrožajo ti ali oni »škodljivci« ..., te ali one »bakterije« ..., vsa ta mistika gospodstva, s katero – kot z religijo ali znanostjo, vseeno! – manipulirajo vsakokratni oblastniki, je, kratko malo, treba vreči na smetišče zgodovine. Če kdo tukaj in zdaj koga ogroža, potem je to človek kot družbeno bitje (torej njegove organizacije in institucije družbenega ter posamezniki), tisti, ki na vsej črti ogroža Naravo, živali, druge ljudi in sebe kot vrsto in ki je tisti ključni škodljivec vseh, škodljivec, ki mu je treba postaviti radikalne meje. Dobesedno ga je treba onemogočiti na tem njegovem pohodu v nekakšno vnebovzetje, v imenu katerega (tega vnebovzetja in Drugega sveta ali nekakšnih »neskončnih svetov«) sistematično in znanstveno uničuje ta naš Edini Svet.

¹³ Ko družbo in odgovornost povežemo skupaj, imamo opraviti s *contradictio in adiecto*. To dvoje gre skupaj samo v družboslovnih in humanističnih glavah, ki proizvajajo nemišljenje, sicer pa gresta medsebojno skupaj v takšnem razmerju, kot gresta skupaj voda in olje. Skupek obojega ali to, kar tako neutrudno premelevajo družboslovci in humanisti, je to, kar je treba naravnost imenovati leseno železo.

odgovarjanja in odgovornosti. Zato ker dogovornost ne izhaja iz nobene pred-postavke, še najmanj pa iz pripoznavanja dela in delovanja prejšnjih generacij, ker ne temelji na Svetu kot nečem, kar je že tukaj in dobesedno vnaprej dano kot predpostavka obstoja. Gre za nekaj, kar je povsem, torej že v izhodišču, proč od kakršnekoli predpostavke narave in Sveta, ki bi mu bilo zanje treba odgovarjati ter jim, nemara, tudi ustrezati. Kajti biti kot »bitje sveta« (to je definicija vsakokratnega smrtnika, če ni Bog ali angel, kot to velja za družbeno bitje) pomeni biti bitje, ki ob svet zadeva, ki svetu ustreza in odgovarja. Tukaj, v kontekstu dogovornosti, velja nasprotno: izhodišče vsakokratnega dogovarjanja je družbeno spreminjanje, naravnost revolucionarno – vsaj v pomenu krščanstva (ki pa je mati vseh Revolucij in družbenega ter Družbe kot take) – in ki dobesedno meri čez in onstran Svet in naravo. Dogovarjanje meri natanko na takšen ali drugačen dogovor o odhajanju in dokončni dogovorni odločitvi o odhodu (prav to je ena izmed definicij religije in znanosti!) na »Oni«, torej na Drugi svet. Ta »Drugi svet« je nekaj, kar moramo bolj razumeti kakor Drugi in ne toliko kot Svet, kajti to, s čimer imamo tukaj opraviti, je neki radikalni Ne-svet ali negacija sveta. Svet človeka je, *per definitionem*, lahko le eden (kolikor seveda nismo fiziki, ki sanjajo mokre sanje o »neštetih svetovih«!), ta zavrnitev, to nenehno negiranje in ničenje Sveta pa je seveda Družba sama, ki je vedno v položaju tistega prihodnjega, tistega, kar je »treba storiti«, ali »najstva« (Želja). Tukaj – v »položaju« dogovora, ne pa odgovora/odgovornosti – torej ne gre za »komunikacijo« (držo, odnos ...) do nečesa, kar je prej bilo po-stavljeno, zastavljeno, doseženo ..., še preden smo mi prišli v Svet, in na kar/za kar je treba odgovarjati. Sedaj gre za nekaj, kar meri na odhajanje iz, kar meri na zapuščanje tega Edinega Sveta ter na odhod v »boljši svet« ali v Družbo (Raj ...), in sicer na način izdelovanja (*poiesis, creatio*) tega »boljšega in novega«, Drugega sveta. Ta »Drugi ne-več-svet« ni več – da ne bo pomote – Svet smrtnikov, grešnikov, njihovih del in delovanj, napak in vojn ..., trpljenja. To je sedaj, dobesedno, Svet svetnikov in angelov, torej nesmrtnih bitij, ki so svetniki in angeli ter nesmrtniki ravno skozi to, da nenehno »izdelujejo novi/Drugi svet«. Je nekakšen virtualni (tudi simbolni) svet najprej »onstran sveta« (položaj religije), nato pa je to onstranstvo, ki je prišlo sem (nazaj) kot virtualni svet znanosti, ki je postal »bolj realen od realnosti same«, kar pomeni bolj sveten kot Svet sam.

- b) Tukaj, v/na pobočju mehanike dogovornosti ni več nobenega nanašanja na neko predhodno in predhodeče delo in delovanje (razen negiranja le-tega skozi izdelavo novega), ni več ničesar, na kar se sploh lahko nanašamo, kot na prevzemanje odgovor-

nosti (odgovarjanje na to, kar so poprejšnji po-storili). To je sedaj dogovorni načrt, družbeni plan, veliki družbeni projekt (program) o izdelavi povsem novega, drugega in drugačnega, še boljšega »sveta«, natančneje ne-več-Sveta ali najboljše (dobre ...) Družbe. Še več, to je sedaj načrt bodisi o zapustitvi Sveta, o njegovi »spremembi« ali vsaj »izboljšanju«, v kontekstu katerega (ne pa zunaj tega!) lahko gre kvečjemu še za nekakšno kvazi odgovornost. Kvazi odgovornost v tem pomenu, da ne gre več za to, kar mi storimo tukaj in zdaj, pač pa za kritiko (»odgovornost do kritike« in »negacije«) ter za sprevrnjeno odgovornost do zavračanja vsega (najpogosteje *en bloc*, torej v celoti), kar je bilo postorjeno pred nami. Tukaj se nam preteklost in vse, kar je predpostavljeno, ne pojavljata več kot tisto, kar je treba ohraniti, pač pa kot tisto, kar je treba spremeniti, zapustiti in – če ne gre drugače – tudi uničiti (svet je »vreden, da propade«). Dokončno in v celoti! Tukaj potemtakem nastopi neki nov element: ne več odgovornost za naše delo in naše delovanje tukaj in zdaj, pač pa sedaj dogovornost, ki ne meri več ne na tiste, ki so bili pred nami, in ne na tiste za nami, pač pa predvsem na to, kar počnemo mi, in na nas same, ki imamo v očeh samo eno in edino stvar: neznosnost tega, kar je, na eni, ter poskus dogovornega pobega (eskapizem, survivalizem) od tod in zdaj na Drugi Svet na drugi strani. To pomeni pobeg iz Sveta (edinega našega mesta), pa tudi iz časa. Torej v neki drug in drugačen čas (iznajdba nove časovne točke 0, od katere se začne šteti novi čas in v katerega se še vedno šteje »naša« civilizacija!).

- c) Tukaj, sedaj v tem novem, »dogovornem položaju« generacij, ki utegnejo priti, ni več. Tudi »prej« jih seveda ni bilo (ker gre za možnost), a kljub temu je v položaju odgovornosti vendarle bilo še vse »naštmano« na to, da lahko pridejo, torej usmerjeno v omogočanje, da lahko pridejo (tako kot smo »mi«, ki smo že tukaj). Tukaj se sedaj zadeva obrne tako, da teh prihodnjih generacij »ni več« v tem pomenu, da je sama možnost njihovega prihoda zatrta, onemogočena. Ni jih več potemtakem v tem smislu, da sedaj vsakokratni »mi« (ti, jaz ...) ne skrbimo več za to, da bi to, kar je tukaj, »uredili« za to, da bi nove generacije lahko prišle v ta svet. Preprosto zato, ker pač iz tega Sveta tukaj in zdaj odhajamo, ker ga nenehno zapuščamo! A ne brez »culice na hrbtu«, kajti odhajamo skupaj z možnostjo, da bi še kdo lahko prišel vanj. Odhajamo dokončno! To pomeni naravnost, da abdiciramo iz Sveta ter se napotimo v novo, kakopak, obljubljeno deželo (Raj, Komunizem, Kapitalizem, Razviti svet, Obljubljeno deželo Kapitalizma/Socializma ..., globalizirano družbo), o kateri smo vedno že vnaprej prepričani, da bo tisti »pravi«, Drugi svet (beri Družba). To prepričanje, ta apriori-

zem, ki je bil najprej religiozen (najbolj radikalen v krščanstvu v podobi onstranstva, Raja ...), je skozi razvoj postal potem znanstven (utopični misleci kot T. More, T. Campanella ...), nato pa ideološki (Komunizem, Socializem, Kapitalizem ...). Trenutno ta dogovornost učinkuje seveda na še ne povsem spregledan način praktične vse-vednosti ali *knowledge* (managerska revolucija, globalizacija).¹⁴ Nove generacije, kot možnost, v vseh naštetih položajih, torej dobesedno, »odnesemo s seboj«, nekam »tja«, zagotovo pa proč od tega Sveta in iz njega, in sicer ne glede na to, ali bomo tisti obljube polni Drugi svet sploh kdaj našli/dosegli. Ali bomo našli to, kar iščemo, ali ne, v tem sprevrnjenem kvazi svetu dogovarjanja sploh ni pomembno, ne šteje in tudi ne more več šteti. Šteje le to, da se religiozno, znanstveno, ideološko, projektno zmenimo za to, da gremo. In to, da gremo, da smo na poti proč iz tega sveta (bežanje, eskapizem!), vedno pomeni, da smo že tam: kajti – to je ta ključni položaj, t. i. post-modernosti, ki ga je najbolj natančno označil Pablo Picasso – mi nismo več tisti, »ki iščemo«, mi smo zmeraj že tisti, »ki najdemo in ki smo že našli! Vedno že vnaprej, ker je že to, da smo odšli iz Sveta, dojeto kot že zmeraj vnaprejšnje »najdenje« Drugega »sveta«. Življenje v tej negaciji obstoječega, v tem nemogočem, do konca sfrustriranem in samofrustrirajočem položaju, je torej tisto, kar je »bilo dokončno najdeno« in v čemer se tudi zdaj in tukaj nahajamo.

Toda pazimo: kje smo, ko smo »tukaj« v tem kvazi svetu? Smo natanko v neskončnem prostoru možnosti, predvsem pa seveda Želje, v kateri smo ujeti kot v zlati kletki! To, kar v tem radikalno sprevrnjenem in naddoločenem kontekstu šteje, sedaj ni več prihodnost (kot se sicer zdi). Ne zato, ker se z izgubo novih generacij tudi ta nujno izgubi, pač pa zato, ker je prihodnost sama izničena, ker je »že prišla« in ker že vedno vnaprej živimo samo to prihodnost. Tja, kjer je bila (torej v položaju odgovornosti) prihodnost dobesedno zapisana v novih generacijah kot »njihova možnost«, stopi sedaj dogovor nas tukajšnjih, češ da vsi skupaj gremo. In smo zares odšli. Tisti, ki sedaj na osnovi vsakokratnega družbenega dogovora odločamo o tej prihodnosti, smo torej mi, ne pa več oni. Njih ni več od nikoder. Če se pojavijo, so le še material naših vsakokratnih načrtov in njihovi izvrševalci (element gospostva moških in starih, gerontokracija ...).

Vse to, kar je tukaj zgolj skicirano, je, kajpada lahko predvsem nekaj, kar je mogoče samo pod predpostavko, da se tisti, ki smo tukaj in zdaj (torej v tem procesu Želje in negiranja obstoječega

¹⁴ Prim. Kuzmanić 2008a.

ali »gratitve novega Sveta«), tako ali drugače imamo za nesmrtno, boljše, za božanske ali vsaj angelske (»božji otroci«, »otroci znanosti« ..., strokovnjaki, profesionalci ...). Imamo se torej za tiste, ki jim ne bi bilo več »treba narediti mesta« za nove generacije, saj smo se napotili v neskončen prostor, kjer naj bi bil že vnaprej »prostor za vse« in kjer prostora sploh »ne more zmanjkati«. Prostor je, kajpada tudi in predvsem za vse nas, ki smo nesmrtni, na tiste, ki bodo prišli, pa sploh ne mislimo več, kaj šele, da bi delali na tem, da bi jim pripravili mesto. Prostor sedaj, ko smo »osvojili neskončni prostor«, ko smo se preselili v »virtualni prostor«, v katerem je »vse mogoče« in v katerem potekajo sladkobno nagnusne gospodovalne igre brez meja, ni več potreben. Vse, kar nam v tem revolucionarnem, družbeno dogovornem, negativnem in kritike prenapolnjenem položaju in prostoru neskončnosti preostane, je to, da prihodnost nenehno ustvarjamo in izdelujemo na način ropanja sveta (njegovih materialov, teles, elementov ...), a vedno in samo na eni osnovi: na osnovi družbenega dogovora in dogovornosti. Tudi same prihodnje generacije ustvarjamo in proizvajamo po principih dogovora (načrtovanje rojstnih politik ...), ki jih proizvajamo natanko tako, kot proizvajamo ovce ali krave (kloniranje), hiše ali čolne ter najnovejšo tehnologijo (industrija). Tako ti prihodnji postanejo naši eksplicitni izdelki (odvečne spole pobijamo, ne rodimo tistih z napačnimi očmi ali barvo kože ...), mi pa – prek dogovora in dogovarjanja, sev – proizvajamo tudi vse drugo, kar sploh še lahko je. Tako, med drugim, proizvajamo tudi vsakokratno boljše preteklost (pisanje »Naše Veeeeeliiiiikeee Zgodovine«), lepo prihodnost (nenehno risanje in programiranje prihodnosti v podobi *sciencefiction* in *science/realisation*), sama sedanjost (skupaj s svetom, ki smo ga dokončno zavrnilo) pa povsem izgine.

Skratka, življenje nekoga, ki je odgovoren, je življenje v sedanjosti, torej v zamejenem mestu, ki se – kot s svojimi mejami, ne pa odprto v poblaznelo neskončnost – lahko nanaša kvečjemu na preteklost in pa na prihodnost. Življenje na osnovi dogovora in dogovornosti pa temelji na zavrnitvi tako preteklosti kot tudi sedanjosti ter poteka na nenehnem vstopanju (permanentna tranzicija in prehajanje, permanentna revolucija) v novo območje, v obljubljeni deželo prihodnosti (Družbo), ki z zapustitvijo življenja v sedanjosti lahko preostane le še kot predmet nenehnega in neustavljivega izdelovanja in projiciranja (Želje). Ne dela se več in ne proizvaja v sedanjosti in na osnovah preteklosti v imenu prihodnosti – kot v položaju odgovornosti –, pač pa je delo sedaj samo delo v pomenu izdelovanja prihodnosti, ki je – brez tega neskončnega dela in čedalje bolj »družbeno potrebnega dela« – preprosto ni več.

Drugače rečeno, sama osnova, to, kar je (nekoč bilo) predpostavljeno (*hypokeimenon* pri Aristotelu), je zamenjano, sprevrnjeno (revolucionirano). V primeru odgovornosti je osnova preteklost-sedanost-prihodnost, v primeru dogovornosti pa je to lahko le še obljub polna prihodnost, ali drugače, spodletela osnova, ki je preprosto ni več – razen kot nenehno producirajoča prihodnost. A ta prihodnost ni več možnost, pač pa je sedaj naravnost le še Nujnost. Je nujnost, ki jo naddoloča vsakokratna znanost in še posebej tehnika. Drugače rečeno, ta prihodnost, v kontekstu družbenega dogovarjanja, ni več »neskončnost možnosti in neskončnost svetov«, kot to domnevajo zombiji – družbena bitja, pač pa je le Ena prihodnost, in sicer prihodnost nujnosti Tehnike, kot prihodnost tehnike, in, posledično, »odvečnosti človeka« (Arendt). Ta »prihodnost« tehnike pa ima še nekatere zaskrbljujoče lastnosti: vedno je toliko bolj navzoča, kolikor bolj je nedosegljiva, toliko bolj je realna, kolikor bolj je nemogoča in neuresničljiva, oziroma toliko bolj je realna od realnosti same, kolikor bolj je svet in ljudi uničujoča in, v končni instanci, seveda samouničujoča se. Samouničenje kot projekt tehnično naddoločene prihodnosti s tem postane naravnost edina še preostala reč, ki lahko nosi le eno ime, to je Želja, ki pa je vedno lahko le Želja Drugega sveta ali ne-več-sveta, torej Družbe. Zato smo na točki, kjer je treba dobesedno začeti delati na poskusu zamejitve Želje.

3) odgovornost in dogovorno ropanje ter lastninjenje Sveta

KAJ UTEGNE VSE NAKAZANO POMENITI V NEKOLIKO BOLJ SINTETIČNI PODOBI, KAKO TO MISLITI V POVEZAVI Z ODGOVORNOSTJO, KI JE PREDMET NAŠE OBRAVNAVE?

Prej sem dejal, da v primeru odgovornosti ta En in Edini Svet, pa tudi izdelki našega dela v luči odgovornosti dobesedno niso in ne morejo biti naša lastnina (lastnina so lahko le v družbenem dogovoru, ne pa v od-govoru, od-govarjanju in odgovornosti!)! Zato, ker ta svet pač dobesedno ni »naš« Svet v pomenu, da smo mi njegovi lastniki (kot denimo »božji dediči« – izbrano ljudstvo – ali kako drugače, kot »dediči dela«, kot nam to barbarsko sugerira Locke¹⁵). A tukaj, torej v položaju dogovornosti in družbenega dogovora, se zadeve v celoti obrnejo na glavo.¹⁶ Tukaj smo – to je bistveno razumeti, in ne šele v komunizmu – že vedno v tem novem ne-več-svetu ali Družbi. Smo sredi Družbe, kajti ta nikoli ne more (tako kot to velja tudi za »družbeni dogovor«) obstajati drugače

¹⁵ Večjega »teoretskega« barbarizma, kot je Lockejev na točki izpeljave lastnine iz dela (s tem uteme-lji krajo zemlje Indijancem in moderno suženjstvo), je v zgodovini »teorij« pač težko najti. Tekst, ki ga je še danes nujno natančno preštudirati, je v tem pogledu vsaj Locke (1960).

¹⁶ Pravim na glavo in ne na noge, kot se je to zdelo Marxu, ki je tako nekritično číslal prihod logike družbe in družbenega kot tistega, kar da nas bo »raz-odtujilo«. Tako nekritičen in rousseaujevski je bil na tej točki, da je celo samo logiko kapitalizma, ki ji je posvetil vse svoje življenje, dobesedno pozabil podrediti kot vistro rodu družbenosti. Ravno zavoljo tega so številne stvari, ki jih je sicer genialno raz-krival, bodisi šle v pozabo ali pa so celo začele učinkovati povsem v nasprotju s pričakovanji svojega stvaritelja. Današnje sklicevanje na Marxa brez tovrstnega vpogleda na točki družbenosti je kvečjemu lahko v vlogi strela v lastno koleno. Od Marxovih tekstov bi bilo danes najbolj nujno preštudirati t. i. *Grundrisse* in seveda »prvi« *Kapital*.

kot »znanstvena hipoteza«,¹⁷ ki dela le na svojem samoupravičevanju in samouresničevanju (samopotrjevanju – to je tisto, česar Maslow ni razumel¹⁸). Kaj to pomeni? To, da je ta znanstveno in tehnično organizirana sofisticirana Družba (ona je subjekt-substanca, za kar pri vsem tem gre!), zato da bi se samouresničila, samopotrčila ..., pripravljena postoriti vse: če je treba, tudi ves Svet pognati »v franže«. In natanko to je tisto, kar tudi Družba (kolikor bolj globalna je, toliko bolj!) družbenih bitij tudi počne. Kako in zakaj? Zato ker je sedaj dogovor in družbeno dogovorno delo (vođenje procesov, krmiljenje, kibernetika, management ...) tisto, ki ustvarja vse na novo (*poiesis*). Sedaj je vse, kar je narejeno, vedno že vnaprej in po definiciji v položaju »naše lastnine« ali vsaj »lastnine«. ¹⁹ A ne le delo (to je samo vednostna vaba, na kateri stoji vse današnje ropanje in ničenje sveta ter vsa današnja globalizacija²⁰), to velja tudi in predvsem za Zemljo, za naravo v celoti, a – kot nakazano – tudi za preteklost, sedanjost in prihodnost! Zadeva se iz »vertikale« preteklost-sedanjost-prihodnost spremeni v sploščenost in celo utekočinjenost, in sicer zunaj in onstran vertikalnosti preteklosti-sedanjosti-prihodnosti. Prihodnosti, denimo, kot nakazano, ni več, ker je vedno že tukaj in zdaj. A to, kar je »tukaj in zdaj«, ni več nobena sedanjost, pač pa nenehno garanje za prihod »nove Družbe« (ali odhod »tja«), ko (kjer) nam bo »dobro«. Vse to, kar v tem kontekstu nastane skozi procese znanstveno krmiljenega »garanja« milijard ljudi, sedaj postane »naša« lastnina v pomenu privatna lastnina tega ali onega (beri: vedno le nekaterih, in sicer čedalje bolj redkih!). Pač zato, ker si ta ali oni lasti pravico predvsem na osnovi tega, češ da – kako nesramno, kako zabito in kako hipokritično – »izdeluje novo« ali pa – pazimo, ker je to silno bistveno – ker izdeluje »Novi svet«.

¹⁷ Prim. več o tem v Kuzmanić (1996).

¹⁸ *Main-streamovsko* ravzpiti Maslow na vrhu svoje »lestvice potreb« dobesedno postavi Željo družbenega. V tem, ko ne loči potrebe od želje, pa vsakega posameznika dobesedno socializira, tako da mu kot »vrh«, do katerega ta sploh lahko seže (in ga mora doseči), zaukaže natanko logiko ugajanja družbi ali družbeno Željo. Kaj drugega kot ugajanje in podrejanje zakonom družbe so kategorije, kot sta »samopotrjevanje«, »samouresničevanje« ..., ki naravnost temeljita na tem, da te družba sprejme, da si njen, ali, manj lepo, da si vanjo posrkan. A sama ta Želja družbe, ta »vrh« Maslowa, do katerega bi bilo treba priti, je šele tisto, kar je treba zavrniti in zamejiti, v končni instanci pa naravnost podreti.

¹⁹ Tukaj je usodnega pomena, da razumemo »delovno teorije vrednosti« (dejansko ne gre za nobeno vrednost, kot je Marx padel na Smithovo finto in pa na finto tistih, ki so mu predhodili ter sledili), kot nujni in sestavni (celo osrednji) del vsakega teorema (ideologema in vednosti *par excellence*) »družbene pogodbe« in »družbenega dogovarjanja«, pa naj se ta pojavi v takšni ali drugačni različici. Ideologem (v osnovi Lockejev), da je delo tisto, ki proizvaja/ustvarja vrednost, je samo vednostna latovščina, katere dejanska vsebina je to, da gre za delo, ki da je tisto, ki proizvaja samo in izključno (ekskluzivizem) privatno lastnino, in v tem je vsebovana vsa »legitimacijska osnova« (ves »štos«) možnosti/upravičenosti »našega prilaščanja« (lastninjenja). Toda, pazimo, prilaščanja česa? Česa drugega kot vsega, kar je! To pa pomeni seveda tega, kar sem zgoraj neutrudno in nepopustljivo imenoval Svet. Tako kot so si nekoč prilaščali (privatizirali) zemljo (17. in 18. stoletje), tako je danes z vodo, zrakom ... Jutri pa bo z ... Zadeve gredo tako daleč, da v tukajšnjem in zdajšnjem okolju premoremo celo takšne kalibre idiotov (*idiotes* v atenskem pomenu besede), ki sveto zatrjujejo, da nujno potrebujemo celo »lastnika hemisfere«!

²⁰ Več v Kuzmanić (1988), kjer je govor o »delokraciji«.

Ta nenehna in neskončna produkcija »novega sveta« (novih izdelkov, potreb, predvsem pa Želja) skozi delo, je dejansko *licence-to-kill-the-world*, in je v končni instanci vsebovana v izdelavi domnevne »prihodnosti«, ki pa je toliko bolj oddaljena od nas, kolikor bolj se ji približujemo. Ravno zato ključni besedi vse družbenosti danes čedalje bolj postajata *pro-ject-ure* in pa *risk-taking*. Skratka, »projekt«, torej nekaj, kar se proizvaja za in projicira v domnevno »prihodnost«, ki pa je od nikoder ni: pač zato, ker je ne more biti, ker je prihodnost že to, kar tukaj in zdaj počnemo znotraj zakonitosti dogovarjanja kot projiciranja in *risk-takinga*. To, radikalno tавтоloško, kar nastaja na osnovi te dobesečne »projektorične izdelave prihodnosti«, seveda sedaj ni več človeški Svet, pač pa svet življenja, ali bolje, zgolj-življenja in živetarjenja družbenega bitja (*ens socialis*, kot bi dejal Akvinski). To, kar prej ni bil svet, ki bi bil lahko »naš«, na način posedovanja in lastnine ter lastninjenja (prilaščanja), sedaj postane le še svet prilaščanja, grabeža, posedovanja in lastnine (v pomenu privatne lastnine). Če je v položaju odgovornosti veljalo, da je ta Svet (z vsem delom in delovanjem, vključno z našim, torej neposrednim, ki ga opravimo v svojem življenju), kot pravi omenjeni rek ameriških »Indijancev«, nekaj, kar smo si izposodili od svojih vnukov, velja sedaj, da je ta Svet dobesedno postal »naša« lastnina. Konkretnije, da je vedno privatna lastnina čedalje manjšega števila posameznikov. Še več, da po naši smrti – ko torej ni več tistega »mi« – pač lahko pride tudi potop. Skratka, prišli smo do božanske točke, kjer nismo »prvi«, smo pa zagotovo »zadnji ljudje«, in zato, da bi bili zares zadnji, neutrudno gremo v potu svojega lastnega obraza. To, kar smo si – v postavitvi odgovornosti – izposodili od svojih vnukov (in kar smo podedovali od narave ter dela prejšnjih generacij), je prej učinkovalo kot nekaj, kar smo dolžni (odgovorni) povrniti ravno tem generacijam, ki utegnejo priti. Sedaj – torej v postavitvi dogovornosti – pa se zadeva sprevrne v nasprotje: v to, da ni treba več ničesar in nikomur vrniti (kaj šele odgovarjati), pač pa je sedaj treba le še (o)ropati, si čim več prilastiti, si čim več prigrabiti, in sicer ne glede na posledice, ne glede na drugega in druge ljudi, ne glede na Svet, ne glede na prihodnost ... Češ – tako nekako nas »tolažijo« najbolj zabiti med zabitimi – da ni »brezplačnega kosila« in da je že vse tako ali drugače »moje« ali od mojega sina (ali hčerke). »Drugi«, torej v pomenu pluralnosti prihodnjih generacij, tukaj ne obstajajo več, še najmanj pa generacije, ki utegnejo priti. Če bi ne bilo tako, ne bi po vsem razvitem svetu krožili strahovi pred umanjkanjem pokojnin že za prvo naslednjo generacijo upokojencev. Empirični dokaz tovrstnega »razvoja« (beri samouničevanja, temelječega na družbenem dogovoru), ki nas je pripeljal do točke »staranja« in »zaskrb-ljujoče natalitete«, ni torej nikakršen rezultat neodgovornosti,

pač pa rezultat radikalne dogovornosti in družbenega dogovarjanja (med državami, narodi, podjetji, multinacionalkami ...). Do tega sta pripeljali skrajno znanstveno natančno izpeljani načrtnost in dogovornost, ki peljeta naravnost tja, kjer nobene odgovornosti ne le da ni več, pač pa je tudi ne more biti. Ni namreč več osnove/temelja (ni več Sveta), na katerem bi sploh lahko obstajala, ker se tam, kjer je nekoč bil Svet, sedaj razrašča plevel globalne družbenosti in globalne Družbe, ali, kar je isto, družba ničanja, utemeljenega na dogovarjanju in dogovornosti. In da ne bo pomote, ravno zato, ker je tako, se je treba sedaj bojda seliti na Luno, na Mars, jutri verjetno na Saturn ... Skratka, ker sveta ni več ali ga je vsaj čedalje manj, je treba sedaj prakticirati takšno ali drugačno (religiozno ali znanstveno, vseeno) »vnebovzetje«!

6. ZAVRNITEV STROKOVNOSTI KOT NEZADOSTNOSTI

NA OSNOVI POVEDANEGA
LAHKO NAREDIMO ŠE
ANALITIČNI KORAK V SMER
ODGOVORNOSTI.

Če na zadevo odgovornosti sedaj pogledamo s stališča vzgoje in izobraževanja, potem je osrednji problem v tem kontekstu nemara naslednji: odgovornost je vse prej kot ozko vezana na vednost, kaj šele na znanost in tehniko. V številnih pogledih velja celo nasprotno. Kajti, vedeti, denimo, kaj odgovornost je in kako se »do nje prihaja« (znanost in tehnika), ne pomeni hkrati tudi biti odgovoren. Biti odgovoren ne pomeni istega kot »vedeti odgovornost«. Podobno kot pri prastari (Sokratovi in Platonovi) »etični dilemi« se tudi tukaj odpira vprašanje »prenosljivosti odgovornosti«, tako rekoč njene nalezljivosti s posredovanjem vednosti. Toda, ali je moč pričakovati, da v procesu učenja na način učenja vednosti (znanost in tehnika, to je tisto, kar učimo znotraj vseh današnji šol!) ali vednostnega učenja, lahko nekoga tudi priučimo odgovornosti? Sam menim, da to a priori in eksplicitno ne gre! Največ, kar po tej poti sploh lahko dosežemo, je dajanje potuše ali varljivega občutka, da je vedeti, kaj odgovornost je, in biti odgovoren (to slednje vedno pomeni delovati, ravnati odgovorno) isto. Glede na dominantne okoliščine (in alkoholiščine) danega nam »načina življenja«, ki jih opredeljujemo kot »*knowledge society*« (družba znanja, vednosti), imamo – tudi na tem področju – opraviti predvsem z vprašanjem t. i. profesionalnosti in strokovnosti.

Strokovnost je v družbi znanja (to pomeni v družbi znanosti in tehnike) nedvomno nekaj osrednjega, je sámo njeno srce. A hkrati velja tudi, da je strokovnost nekaj, kar ne more biti osrednjega pomena in je še manj lahko samo srce človeka. Za razliko do družbe, ki si lahko privoščiti (še več, ki si to postavi kot osnovno nalogo), da se vrti okoli gravitacijskega sonca znanosti in tehnike (to dvoje šele daje strokovnost), pa je za človeka, če sploh hoče biti in

ne zgolj človeško (ne rečem, da tudi materialno) vegetirati, živeti zgolj kot profesionallec, nekaj, kar je naravnost samouničujočega. Človek je tukaj sicer lahko predvsem strokovnjak in profesionallec, a to ne more biti On/Ona. Če hoče biti On/Ona, mora nujno in hkrati biti nekaj več (ali nekaj manj?), zagotovo pa nekaj drugega in drugačnega, kot sta strokovnjak in profesionallec. Profesionalnost in stroka je namreč tisto, kar se veže predvsem na delo (izdelovanje, *poiesis*) in na družbeno vlogo, človek, zveden na delo in poklic (družbena vloga), pa je kvečjemu pokveka, torej pohabljen človek. Pogostokrat velja celo, da je nekdo, kolikor večji strokovnjak in profesionallec je, toliko bolj pohabljen in, posledično, manj človek.

Seveda ni tako zgolj zavoljo »izbire« (samo v družbi se kaže, da je to izbira in dogovor – samega s seboj –, ki je v osnovi izbire) ne zavoljo »genetske«, »karakterne«, kakršnekoli apriori dane strukturacije posameznika, pač pa zaradi nujnosti stvari same ali funkcioniranja Družbe. Preprosto rečeno: tako kot »božje zakone« postavlja Bog (religija, teologija), tako »zakone profesije/poklica« postavlja profesija sama, ki je nujno v funkciji družbe (ne pa Sveta!). Rečeno v analogiji, »človeške zakone« postavlja Svet in jih ni moč zapreti v zlete kletke ne božjih in ne strokovnih zakonov, kaj šele zakonov Družbe. Če in ko se kaj takega zgodi, takrat ne sveta in ne človeka v strogem pomenu besede ni več, saj kot vedno prežee možnost izgineta že na ravni možnosti. Takrat, ko pride do tega izginotja, imamo namreč opraviti z dvojnim živim mrtvecem ali z zombijem: s kolektiviteto Družbe na eni (»celota zombijev«) in pa z zombijem kot posameznikom na drugi strani. Razlika med omenjenimi zakoni je v naslednjem: »božji zakoni«, »zakoni profesije/poklica«, stroke ... so zadeve, ki jih v podobi, tako ali drugače, oblikovanih in zapisanih stavkov (zapovedi, kodeksov ...) nujno dobimo vnaprej, in sicer kot pred-pisane, torej kot pisane pred nekim dogodkom, odločitvijo, delovanjem. Po njih se ravnamo natanko tako, da jih ubogamo ali izpolnjujemo. Kolikor bolj natančni smo pri tem, kolikor bolj sledimo božjim, profesionalnim, strokovnim merilom, toliko bolj smo božji, profesionalni, strokovni. Pri človeških zadevah, torej pri zadevah smrtnikov, pa ni tako. Pogostokrat je celo radikalno nasprotno, in sicer predvsem zavoljo treh velikih skupin razlogov:

- prvič, ker so človeške zadeve povsem nepredvidljive, ker je človek bitje nepredvidljivega delovanja, akcij in reakcij (ter nujno smrtno, končno);
- drugič, ker človek ne »sestoji« iz »atomov«, iz kakršnegakoli seštevka delov (kot denimo kakšen stroj), ki bi jih bilo moč na osnovi »delitve dela« porazdeliti med profesionalce in tako razrešiti;

- in tretjič, zato, ker je samo bistvo tistega »biti človek« vsebovano v iskanju (najpogosteje nemogočih) rešitev iz nemogočih situacij; vse to pa je povsem nepredvidljivo.

Kaj to pomeni? Nič drugega kot to, da se, kolikor hočemo zadeve zakoličiti v tej človeški ravni (red, disciplina, struktura ..., ritual), praviloma izkaže, da zablokiramo natanko človeško nepredvidljivost in njegovo iznajdljivost, ki pa je v sami osnovi/v samem bistvu odgovornosti in, da ne bo pomote, tudi Sveta kot celote. Stroj, avtomobil, pa naj še tako »vedno vžge« in naj se še tako »nikoli ne ustavi« (*perpetuum mobile*), niti po naključju ne more biti odgovoren! On (ono!) je nekaj, kar lahko zgolj je – in nič več! Odgovornost pa je nekaj, kar najbolj nastopi takrat (to je njeno »pravo rojstno mesto«!), ko tega nihče ne pričakuje. Ko nihče ne pričakuje, da bo nastopila, in še najbolj takrat, ko je povsem samoumevno, da je kaj takega (kot je odgovorno dejanje) pravzaprav nemogoče. Odgovornost ima namreč vedno opraviti s Svetom, a hkrati tudi in predvsem z nemogočimi, ne pa z mogočimi, kaj šele nujnimi in predvidljivimi stvarmi, kot so te na strani Družbe (tehnike, znanosti, znanja ..., strokovnosti). Odgovornost, natanko rečeno, nastopi takrat, ko je treba presegati raven družbenega in profesionalnega, strokovnosti in božanskosti. Odgovornost, zvedena na strokovnost in profesionalnost, je seveda lahko kvečjemu dogovornost, o kateri sem podrobneje govoril zgoraj.

Za strokovnost in profesionalnost (tudi za Božanskost, ki je še vedno osnova tako družbenosti kot profesionalnosti in strokovnosti), kot rečeno, velja, da učinkujeta po vnaprej predpisanih (programiranih!) pravilih, ki jih lahko imenujemo tudi komande/ukazi, ki merijo na to, kako ravnati prav in pravilno. Pri človeških rečeh in rečeh Sveta pa ne moremo imeti opravka samo s »prav«, s pravilnim in z moralo! Pač ravno zato, ker je to, kar je »prav« in kar je »pravilno«, pogostokrat, ali kar najpogosteje, premalo, pa nadvse krivično in, v končni instanci, tudi Svet uničujoče. Drugače rečeno, da bi prišli iz te zagate, ki je konstitutivna za religijo, strokovnost in profesionalnost, za vsako vednost, znanje in tehniko, je pač nujno ravnati etično in ne zgolj moralno.

7. ETIKA NASPROTI MORALI!

ZNANO MI JE, DA PRI RELIGIJAH, PROFESIONALIZMU, STROKOVNOSTI, PRI VSAKI VEDNOSTI NASPLOH, POJMA MORALE IN ETIKE IZENAČUJEJO.

A ravno v tem je ves »štos« odgovornosti, ki je brez razlikovanja med moralo in etiko sploh ni moč dojeti, kaj šele da bi bilo moč ustrezno ukrepati. Če hočemo biti otroci Sveta (ne pa zgolj zvedeni na ograje »svojih« ras, kultur, torej družb, držav, podjetij, narodov ...), torej človek v pomenu smrtnik, je to nekaj neskončno bolj

zahtevnega, kot je, denimo, biti strokoven, profesionalen, božanski ter vednosten (tudi vseveden in vsevednosten). V primeru etičnosti namreč ne veljajo več zgolj zakoni tistega prav in pravilno (moralna, ki vnaprej predpisuje, kaj in kako ter zakaj je nekaj »prav« in »pravilno«), pač pa nekaj, pogojno in pogostokrat nujno, nasprotnega od tega! Etika je namreč nekaj, kar je radikalno nasprotno od morale! Takrat, ko ravnamo etično, namreč ravnamo po nekakšnih ne-zakonih, ne-predpisih in ustrezamo/odgovarjamo Svetu, nikakor pa ne ravnamo po logiki družbenega in moralnega, družbeno in moralno pričakovanega in sprejemljivega torej. Drugače rečeno, pri etičnem ravnanju ravnamo natanko po »logiki« pravičnega, ki pa nikakor ni nekaj, kar bi lahko imeli za isto/enako, kot je to, kar so zakoni tistega družbenega in moralnega (tudi božjega ne²¹), ki se vsi vrtijo okoli tistega »prav« in onega »pravilno«. Težava s tem je v naslednjem: takrat, ko ravnamo etično, ravnamo – zelo pogosto – naravnost napačno s stališča družbe, morale in religije hkrati! A ne le to, kajti takrat, ko ravnamo etično, ravnamo tudi pravično (kar nikakor ne pomeni enako kot božansko). Da bi razumeli ta razmeroma zahtevna razlikovanja, ki so vse prej kot samoumevna – in ki jih še kako načrtno teptajo in zamegljujejo vse družbe in religije, na katerih te temeljijo –, je treba ločiti (vsaj shematično) naslednjo trojico:

- a) Pred-pisi in zakoni, ki so vnaprej zapisani in dani s strani neke institucije (denimo države, podjetja, organizacije ..., ministrstva), so za posameznika nekaj zunanjega, od zgoraj prihajajočega, in učinkujejo kot nekaj neponotranjega (pravo je lahko primer tega). To so tisti zakoni, za katerimi z vso svojo silo (ne pa z močjo, ker so *power-less*) stojijo institucije sodišč, tožilstva, policije, zaporov ... Skratka, za tem stojijo instituti in institucije sile družbenega »nadzorovanja in kaznovanja«. To je pobočje, v približku, prava in zakonitosti (legalnosti), tega, kar je »prav« in kar je zatorej pravno sankcionirano.
- b) Predpisi in zakoni, ki so ravno tako vnaprej zapisani in dani s strani neke institucije (denimo cerkve, partije, ideologije ... podjetja, stroke, profesije/poklica, šole) in so za posameznika sicer nekaj zunanjega, vendar so tudi nekaj, kar ponotranji in »sprejme za svoje« (denimo, ne sme se krasti, živeti je treba pošteno, spoštovati je treba starejše ..., verjeti je treba v enega Boga ali v Komunizem ..., ohranjati življenje, pošteno poslovati ...). To je pobočje tistega, kar je pravilno in za čimer stojimo (skupaj s katero od omenjenih institucij in organizacij) predvsem sami ali skupina oziroma družba, s katero delimo neko skupno prepričanje (vrednote).

²¹ Za orientacijo: tukaj eksplicitno zavračam pregovorno postavitev iz *Antigone* in skušam »zakone« človeškega in svetnega (ne pa svetega, kaj šele božjega) afirmirati kot tiste »najvišje«.

Toda to ni vse! S tem dvojim se zadeva človeškega, svetnega (ne svetega in svetniškega) življenja, njegovi horizonti nikakor ne izčrpajo, kot se to zdi v okolju Družbe in dogovornosti! Tukaj obstaja še nekaj presežnega, dobesedno človeškega in hkrati svetnega, nekaj, kar šele omogoča in podeli človeku to, da je človek. To pa je etika. Slednja nikakor ni isto, kot je tisto, s čimer smo se srečali pod točko b) in kar je morala oziroma kar nam religije in profesije ter stroke skušajo tako agresivno prodati, češ da je to nekaj istega, kot je etika. Nasprotno!

c) Ko in kjer gre za etiko, nimamo opraviti z nobenimi predpisanimi in nikakršnimi zakoni, ki bi bili dani vnaprej²² in za katerimi naj bi stale kakršnekoli institucije s svojimi infrastrukturami (morebiti kaznimi, nagradami ...) vred. Tukaj, ko »smo v etiki« (kar je isto, kot ko smo bitja Sveta), smo dobesedno prepuščeni sami sebi: svoji lastni presoji, predvsem pa svojemu lastnemu delovanju in/ali opustitvi delovanja ter svojemu odnosu do Sveta in soljudi. Tukaj se ne odločamo in ne delujemo »abstraktno«, apriorno in, posledično, varno, torej na osnovi vnaprej predpisanega in rečenega. Nasprotno, tukaj delujemo v skladu s konkretnim, vedno neponovljivim primerom (dogodkom), ki nas postavlja pred nemogoče, praviloma skrajne izbire, med katerimi se moramo odločati in ki jim moramo od-govarjati (ne pa izbirati kot v samopostrežbi). Ker gre za delovanje (ne pa za vednost, znanje, tehniko ..., ki se jih lahko pred-piše!), se namreč odločamo tudi v tistih primerih, ko neko dejanje/delovanje opustimo (ko dejanju ne od-govorimo, ne od-govarjamo).

8. ZDRAVNIKOV SKRAJNI POLOŽAJ: ETIČNOST IN ODGOVORNOST

V NADALJEVANJU BOM VZEL
ZNAN PRIMER, S POMOČ-
JO KATEREGA BOM SKUŠAL
POKAZATI TE TRI RAZLIČNE
KOMPLEKSE »NA DELU«.

Biti zdravnik ne pomeni samo študirati in zdraviti ljudi, pač pa biti tudi oseba, podrejena tako veljavnim zakonom neke države (legalnost), kot tudi še dodatno in presežno biti podrejen zdravniški pri-segi (profesionalna, strokovna moralnost – ne pa etičnost!!!). Če iz premisleka opustim raven »zakonov države« (legalnost), ki tako

²² Tu merim tudi na usodna mesta z začetkov nemške klasične filozofije, na katerih je Kant, poleg »zvezdnatega neba nad nami«, sanjal še o »moralnem zakonu v nas« in ki so postala nosilni temelji vse (post)moderne Družbenosti. Nežno rečeno, takrat (pred francosko revolucijo in okoli nje), je bilo tovrstno postuliranje verjetno nujno, a za nas, dandanašnje, je postavitev »apriornega moralnega zakona v nas« (podobno velja za apriorizem časa in prostora) nekaj silno obremenjujočega in blokira-jočega hkrati. Najprej je tukaj – na ozadju metodologije kritike, seveda – problem enačenja morale in etike, nato pa še podaljševanje protestantskega (Luther) Boga-v-srcu, ki s Kantom postane »moralni zakon v nas« (brez Boga ali z njim, vseeno). Če bi k temu pristavil še naravo, po kateri tukaj zadeva močno diši (naravno v pomenu *natural philosophy*, seveda), bi bila zadeva že zadosti zaskrbljujoča. Kaj več o tem, česar se – če hočemo danes misliti in delovati – moramo zmoči znebiti, pa kdaj drugič. Naj samo še omenim, da je potem, ko sta se Marx in Hegel nekako umaknila s scene postmoderne (nekako zadnjih dvajset let), ravno Kant postal tisti vogelni kamen, na katerem, bolj ali manj, temelji vse v današnjem družboslovju in humanistiki.

rekoč učinkujejo samodejno (skozi druge profesije in plačance – kot so policisti, sodniki ...), je zdravnik na ravni profesije (njenih zakonov, kodeksov ...) vezan predvsem, če ne celo izključno, na instanco Življenja (pazimo: življenja, celo zgolj-življenja in ne Sveta ter tudi ne na človeka!). Življenje kot tako (zgolj življenje, ali bolje preživetje/survivalizem!/²³ torej in ne Človek ali Svet) je zanj pravzaprav tisti vrhovni Bog (to je točka, na kateri gresta zdravnik in svečenik še danes z roko v roki), mimo katerega sploh ni mogoče. Prisega, ki jo zdravnik izhodiščno poda, je torej za/ob-ljuba (element ljubezni in ne odgovornosti, kar ni isto!²³), ki se po definiciji razširja v neskončnost ali do točke njegove individualne smrti. Skratka, če hoče biti »pravi« strokovnjak in profesionalc, mora zdravnik ravnati predvsem v skladu s prisego, ki meri na omogočanje, ohranjanje, vzdrževanje ... življenja kot takega, v končni instanci za survivalizem ali pre-življanje. Toda kljub temu se pravi problem – tudi za zdravnika – ne začne in ne konča na točki življenja (kot se to zdi iz prisege), pač pa na nekem povsem drugem koncu, torej na točki »negacije življenja« ali pri vprašanju smrti. Pač zato, ker je tudi zdravnik človek in bitje sveta. Kaj to pomeni?

To pomeni, da se mora zdravnik pogostokrat soočiti s smrtjo, in sicer celo kot z »boljšo izbiro«, kakor pa je to »izbira življenja«, ki se ji je v prisegi zaobljubil kot svoji najvišji zapovedi! Zakaj pa? Zagotovo ne zato, ker bi bilo to prav in moralno, ker bi bilo to v skladu z obljubo, ali pa zato, ker bi on sam tako hotel. Velja ravno nasprotno: s tem se sooči takrat in zato, ker je v tem »skrajnem« primeru (evtanazija je eden izmed takšnih) zadeva, s katero ima opraviti, dobesedno druge in drugačne narave in rodu (ne pa vrste!), kot so tiste, ki jih pred-videva in pred-pisuje moralna obveza, dana z obljubo (strokovna morala, morala poklica), ali veljavna zakonodaja neke države (legalnost). In ravno tukaj se pojavi etični (in ne moralni!!!) »paradoks«, ki pravi, da je pravičnejša smrt (kot zgolj življenje ali survivalizem), ki dobesedno prekaša in presega tako življenje kot zdravnikovo obljubo.

Za kaj tukaj gre, kaj se tukaj v tem »skrajnem položaju« pravzaprav neopazno zgodi? Tukaj ne gre zgolj in predvsem za zadevo »izbire« med življenjem in smrtjo – to tudi ni najvišja izbira –, kot se to dozdeva znotraj krščansko naddoločenega horizonta zahodne družbenosti, ki je ujeta v zlato kletko zgolj-življenja. Tukaj gre za nekaj povsem drugega in drugačnega, česar sploh ni moč razumeti brez pomoči starih dobrih »Grkov«, brez njihove etike in pa predvsem mimo rimsko-krščanske moralke (stoiki, Cicero, Seneka, Plutarh ...). Tukaj smo na točki, kjer »izbira« sploh ne poteka med različnimi

²³ Sv. Avguštin je pred kakimi tisoč sedemsto leti zagovarjal ljubezen kot osnovno držo do sveta – v krščanstvu je Bog, ne pozabimo, definiran kot Ljubezen – in je govoril o »*Amor mundi*«.

objekti/predmeti eksistence, njenega izteka in tudi vednosti ne. Tu gre za nekaj bistveno bolj temeljnega, kot je izbira (sploh ne gre ne za ponudbo in ne za izbiro, za nobeno in nikakršno »družbeno ekonomijo«), namreč za to, da se dobesedno spremeni sama naddoločujoča podlaga našega premisleka in samega razsojanja o »objektihi«, kot sta smrt in življenje. Sedaj ne gre več za zadevo razlikovanja na ravni razlikovanja med tistim, kar je prav in kar je pravilno (torej kot je to v primeru zakona in morale), pač pa dobesedno za zadevo etike. Sedaj tehtamo (od-govarjamo, ustrezamo problemu torej) med nečim drugim: na eni strani med tistim, kar je pravično, in pa tistim, kar ni pravično! Ne gre torej več za »izbiro« med tistim, kar je prav in pravilno, in tistim, kar ni prav ali ni pravilno. Tukaj se potemtakem najdemo zunaj meja in horizontov družbenega dogovarjanja in morale, v nečem neskončno pomembnejšem. To, kar je odločilno tukaj, je, da je v spopadu – z naraščanjem družbene, posledično moralne in legalistične konfliktnosti, in tem vrstam konfliktov se bo čedalje težje izogniti – med tistim, kar je prav in pravilno, po eni, in pa tistim, kar je pravično, po drugi strani, slednje (torej pravičnost!) dobesedno in naravnost višjega in nadrejenega rodu glede na tisto, kar je prav in pravilno.

Za našo tematiko odgovornosti je to naravnost usodnega pomena: brž ko smo zmožni razlikovati med prav in pravilno na eni ter pravično na drugi strani, smo na najboljši možni poti proti odgovornosti. Zato, ker se v tem primeru dobesedno »odpiramo« proti Svetu in zapiramo glede na vsakokratno družbo in njene zahteve (ukaze in Želje). Združenja, družbe, institucije ... se v tej novi optiki sedaj pojavijo kot nekaj bistveno preozkega in naravnost proti-Svetnega. Za mišljenje in delovanje je torej strateškega pomena izpuliti etičnost iz morilskega objema morale in legalnosti (torej iz družbenosti) ter ji dovoliti, da – vsaj kot »nebogljena pravičnost«, če ne gre drugače – začne učinkovati v smeri omogočanja odgovornega delovanja, s tem pa bo učinkovala v smeri omogočanja in ohranjanja Sveta. Drugače rečeno, tukaj, v/na pobočju etike, gre naravnost za vprašanje postavljanja po robu logiki in zakonitostim družbenega – pa naj je to lokalno ali globalno (globalna družba) –, za postavljanje po robu predvsem logiki moralnega in tistega, kar naj bi bilo prav glede na te in one, a vedno in izključno družbene norme. Biti topogledno etičen in biti antidružben je eno in isto, kajti etičnost – ki ni isto kot moralnost – se zares začne šele tam, kjer se moralnost konča. Tako kot se glasba začne tam, kjer odpove sila besed (Mahler), tako se tudi etičnost začne tam, kjer odpovesta sila moraliziranja in moralka družbenega (in družboslovnega, če govorimo o stroki in znanosti) besedičenja.

Kakorkoli že, vrnimo se k zgornjemu primeru zdravnika in njegove »izbire. Pri njem (pri »izbiri«) ne gre za to, da bi bila smrt nekaj dobrega ali dobrega na sebi (in zato naj bi se zdravnik odločil zanjo), pač pa za to, da je smrt (v primeru evtanazije) ravno to pravično in kot tako tisto, kar presega njegovo/zdravnikovo zavezo družbi in kar postane »zaveza svetu« (ta slednja je vedno neizrečena in neizrekljiva, vedno temelji lahko le na delovanju). To dejanje »izbire smrti« je pravično, ne zato, ker je prav in pravilno izbrati smrt, pač pa je pravično, kljub temu da ni prav in ni pravilno, torej da ni v skladu s pravili družbenega (moralnega, religioznega) in tudi ne s pravom države. Pomagati komu, ki bi rad prišel do smrti (in ki izrazi svojo voljo, da bi umrl, denimo), je radikalno pravično, in sicer tudi, če je to nekaj, kar je v zdravnikovem primeru v radikalnem nasprotju z njegovim poklicem! Tu se potemtakem pokaže, da je bila »kršitev« zdravniške prisege (s tem tudi strokovnosti) dejansko tisto dejanje, ki je šele povsem potrdilo zdravnika kot človeka in ne kot profesionalca, kot strokovnjaka! Ker je ta potrditev človečnosti v radikalnem nasprotju z njegovo profesijo, stroko, lahko vsaj načeloma sklepamo, da so profesija, profesionalizem, stroka in strokovnost nekaj, kar ni noben in nikakršen »vrh človeškosti«, kot se to danes poceni prodaja. Strokovnost je kvečjemu nekakšno njeno »podpodje«, zagotovo pa – glede na pravičnost in etičnost – nekaj bistveno nižjega.

Kaj to pomeni? Izkaže se, da je zdravnik kot človek elementarno upravičen (ker ne ravna po logiki prav in pravilnosti, pač pa po logiki pravičnosti) iti »čez zdravnika v sebi« kot profesionalca, strokovnjaka, pri čemer se ravno to »kršenje« in celo eksplisicito zanikanje zdravnika v sebi šele izkaže za tisto, kar učinkuje kot potrditev človeka v njem ali njega kot človeka, torej kot bitja sveta. Kajti v skrajni »izbiri« (v strogem pomenu besede to ni več nikakršna izbira, pač pa negacija kakršnekoli izbire ali zadnja izbira) dejansko ni nobene strokovne in profesionalne izbire, pač pa mora konkretni osebek nujno iti čez strokovno in čez profesionalno izbiro, ki je – s človekovega vidika in vidika Sveta – radikalno preozka in je, dojeta kot izbira, napačna ali, natančneje, je neizbira. Ko se in če se v tem položaju znotraj profesionalne in strokovne »ne-izbire« zdravnik odloči za izbiro, ki presega stroko in poklic, torej ko se raje odloči za »manjše zlo«, ki je, pazimo, omogočanje smrti drugemu, kot pa za življenje, ki se tukaj izkaže za večje zlo (ker je le še zgolj življenje oz. životarjenje) – v tem primeru zdravnik – človek tako rekoč »premaga zdravnika«. To pomeni, da s tem premaga tudi profesionalca, strokovnost in moralo ..., da obenem premaga tudi celotno verigo družbene konvencionalnosti/konformnosti, in sicer v imenu nečesa višjega, kar pa hkrati ni nič Božjega in ni noben in

nikakršen Bog. Na najvišjem mestu se tukaj, v tem primeru, sedaj znajde sočlovek ali to, kar sam imenujem bitje sveta, zdravnik sedaj naravnost deluje za in kot bitje sveta, v končni instanci za svet in ne za »njegovo« družbenost in moralnost!

Nakazana zagata in izhodi iz nje imajo seveda tudi drugo plat. Ostati v položaju družbenosti in na ravni morale bi tukaj namreč pomenilo hkrati izstopiti iz človeškega in se vpisati kvečjemu v angelskost in božanskost, ki gre – za razliko od grešnosti/smrtности človeka – dobesedno in naravno skupaj s profesionalnostjo in strokovnostjo, v končni instanci pa z družbenostjo in njeno vrhovno zapovedjo, ki se glasi preživetje (survivalizem). Etično delovanje je torej tisto delovanje, ki presega zgolj-življenje, logiko družbenega Življenja kot preživetja in vsakokratnega survivalizma, in se usmerja v iskanje »dobrega življenja«. Ko se postavi skrajna izbira – kot torej v našem izbranem in enem najtežjih primerov –, je v »izbiri« med zgolj-življenjem (slabim življenjem) in smrtjo, pravičnejša izbira »dobra smrt« (v pomenu »moja odločitev«), kot pa je to neskončno nadaljevanje rastlinskega, vegetativnega zgolj-življenja ali preživetja, ki je lahko le še »slabo življenje«.

Povzemimo: biti profesionallec in strokovnjak ne pomeni biti človek, smrtnik. To pomeni biti človek poklica, človek stroke, kar pomeni predvsem biti tako, da se držimo predpisanih pravil, vnaprej postavljenih in bojda najvišjih (tako ali drugače svetih) ukazov, ki so pogostokrat v nasprotju tako s (so)človekom kot še posebej s Svetom. Ko se jih držimo brez najmanjšega odstopanja – in kolikor se jih nekdo zmore tako držati –, je tako rekoč a priori zunaj kakršnekoli možnost napake, greha (pri odločanju seveda – to se ne nanaša na vsebino poklica in poklicne napake, ker to ni isto). Posledično – in to je tisto najhujše, česar sploh več ne čutimo kot problem – je ta nekdo v tem položaju hkrati zunaj osnovnega elementa človeškosti: je zunaj smrtности, zunaj nepredvidljivosti, zunaj napak in »grešnosti«, če naj rečem v religiozni govorici, ali drugače, je zunaj sveta. Še več, v tem izjemno varnem – in samo na prvi pogled »idealnem« ter celo družbeno najbolj zaželenem – položaju, je ta nekdo, ki je brez kakršnekoli možnosti greha (torej je absolutno varen), pravzaprav lahko le angelska in božanska strukturacija (je bitje, *ens*, in ne več človek), ki pa je ravno s tem aktom – in tega ne smemo nikoli spregledati – hkrati tudi najbolj daleč od človeka (sočloveka ...), človečnosti in, v končni instanci, od Sveta. Je pač ujet v božansko, strogo onstransko logiko nebeškega in svetniškega, ne pa v logiko tostranskega, tega našega Edinega Sveta. Natančneje rečeno, je zombi ali živi mrtvec, ki je toliko bolj mrtev, kolikor bolj je živ.

Skratka, to, kar je naloga premisleka o odgovornosti, je topogledno vsebovano v tem, da moramo zmóči ločiti tri ravni: raven »pravilnega ravnanja«, ki se deli na raven zakona (država ...), in raven morale (zakon institucije, poklici ...) ter raven etičnega, na kateri se nujno soočamo s sočlovekom, z drugim v posamičnem in pa v pomenu Sveta. Tukaj, v tem tretjem položaju smo povsem sami »s pravičnostjo«, pri čemer je potemtakem dobesedno vse (na ravni naših dejanj ali opustitve dejanj) odvisno od nas, ne pa od nekakšnih pisanih, vnaprej postavljenih zakonov pravilnega (družbe, morale ...). Ko smo pripravljeni to neznansko, najvišjo pezo (to je sólo bistvo odgovornosti) »prevzeti nase«, takrat šele ravnamo odgovorno do sebe, do sočloveka in do Sveta sploh. V prvi dveh primerih se naša kvazi odgovornost (dejansko je to, kot smo videli, glede na moralo in legalnost družbenega, dogovornost) nanaša kvečjemu na ustrežanje, ugajanje pravilom ter institucijam družbenega reda in na uboganje le-teh. Šele v drugem, etičnem položaju pa se lahko (to je vprašanje radikalne izbire) znajdemo na brisanem terenu odgovornosti: pred seboj, do sebe, pred sočlovekom, do sočloveka, pred soljudmi in do njih, ter pred Svetom in do Sveta. Da je to tretje nekaj najtežjega – zato se temu izogibamo na vsej črti – in da pogostokrat z vso silo neusmiljenosti trči v prvo dvojico (prav & pravilno), je seveda nekaj, kar je povsem samoumevno in kar odgovorna oseba nujno prevzame nase. Ne glede na posledice! To so tisti trenutki (ali tudi način življenja), ko odzvati se kot človek (biti odgovoren do sočloveka ..., do Sveta, smo rekli) dobesedno pomeni »delati v korist svoje lastne škode«, kot je ta položaj svoj čas zadeto poimenoval F. M. Dostojevski.

A poanta vsega tega je, da smo šele v tem zadnjem primeru lahko »pri sebi« in »v Svetu«. Kajti pri etičnosti in odgovornosti, ki je naš tukajšnji predmet, ne gre za nobeno in nikakršno korist (za nobeno institucijo in organizacijo, za nobeno in nikakršno družbo, kot to velja v primeru morale, stroke, poklica in legalnosti), pač pa za nekaj, kar se najbolj radikalno razlikuje in loči od koristi. Takrat smo v nečem, kar meri na vprašanje dobrega in etičnega. Ko zamenjamo ti dve različni ravni in ko »pademo na finto« izenačitve (kvazi identitete) prav/pravilnega in pravičnega po eni, ter koristnega/koristi in dobrega (češ koristno = dobro) po drugi strani, takrat seveda nista več mogoči nobena etičnost in nikakršna odgovornost! Takrat tudi človeka ni več. Je kvečjemu še nekakšen moralizirajoči zombi, ali, kar je isto, družbeno bitje.

9. NAMESTO SKLEPA: VZGOJA, IZOBRAŽEVANJE IN ODGOVORNOST

V primeru vzgoje in izobraževanja gre seveda še vedno in predvsem za odgovornost do sveta in prihodnosti, in sicer skozi generacije, pri čemer te generacije posameznice in posameznikov niso več zgolj »možne«, pač pa so dejanske, so narojene, so že v tukaj in zdaj. V tem primeru gre za še nekoliko bolj oprijemljivo odgovornost, za odgovornost do omogočanja oblikovanja bitij sveta, torej tistih, ki so objekti vzgoje in izobraževanja.

Gledano s stališča vsakokratne moralke (cerkvene, šolske, družbene, državne, podjetniške, ideološke ...) bi bilo treba sedaj narediti nekakšen seznam, kodeks ravnanj, ki naj bi odgovoril na vprašanje, kako to »zaželeno stanje« doseči. To bi pomenilo oblikovati – ni nujno da pravni in pravniški – nekakšen pred-pis o tem, kako bi bilo to zaželeno treba doseči. A kot rečeno, če hočemo govoriti o odgovornosti, se moramo kot hudič križa bati ravno pred-pisovanj in izdelovanj neskončnih verig »kako-nekaj-doseči« (tehnološka navodila, napotki za delo). Kajti v tem primeru – če bi nasedli izdelovanju moralnih kodeksov – bi, hočeš nočeš, prestopili ključno mejo, kar pomeni, da bi iz odgovornosti stopili v dogovornost, iz etičnosti v moralo, iz bitja sveta pa bi začeli izdelovati izdelek družbenega bitja, ki – kot vemo – poteka skozi procese socializacije (kar je samo tujka, ki pomeni podružbiti ali družbi podrediti in od sveta iztrgati). Problem je skratka v tem, da odgovornost ni ne delo in ne izdelek, da ne sodi v delo (*poiein, poiesis*), pač pa v človeško delovanje (*praxis*), ki je nezvedljivo na tehniko.

Zavoljo zgolj omenjenih, še bolj pa zavoljo neomenjenih razlogov bom v tem primeru raje šel po drugi, »negativni« poti, po tisti, ki zgolj nakazuje in (p)odpira cilj, ali bolje smoter (*telos*) »vzgoje za odgovornost«. Tukaj je odločilno dojeti pomen tistega, čemur pravimo »negativna pot«: tukaj gre za pot (*hodos*), ki to v strogem pomenu ni in ki temelji predvsem na negaciji obstoječega, v končni instanci pa na zamejevanju družbenega in moralnega (dogovornega). Etičnost ni moralna, pač pa radikalno antimoralna zadeva. Biti etičen ne pomeni »proizvajati dobro«, »delati dobro« (s čimer nas obmetavajo, denimo, religije, različne liberalne, konzervativne, socialistične in podobne ideologije, kot to počnejo tudi znanosti ..., znanje/*knowledge* pa še posebej), pač pa se nepopustljivo postavljati po robu vsakokratnemu Zlu (če naj rečem tradicionalno). In to zlo ni nič božanskega in še manj hudičevega. Nasprotno, je praviloma strukturirano družbeno, moralno in moralično: tukaj in zdaj je,

denimo, vsebovano v revščini, v velikanskih razlikah na vseh področjih, v neenakosti vseh vrst, ki se le še bohotijo, v medijih družbenega poneumljanja, ki temeljijo le še na moralki in moraliziranju in ki so postali moderna cerkev, čeprav z drugimi sredstvi ... Vsebovano je tudi in predvsem v nemišljenju in nemožnosti mišljenja, v papagajskem ponavljanju tega, kar nam ta ali ona vednost narekuje... Lahko bi seveda še našteval, a naj to zadošča, saj sami k temu odprtemu seznamu lahko prištetje še neštete položaje, probleme ..., skratka, »križe sedanjosti«, ki jo poznate vsaj tako dobro, kot jo jaz. Vprašanje je le, ali ste jo pripravljeni zgrabiti tako, kot tukaj predlagam, se pravi s stališča odgovornosti do sveta. A to ni vprašanje vaše izbire (ker ne živite v nobenem megamarketu!), pač pa predvsem vprašanje vaše etičnosti in odgovornosti, če kaj takega za vas sploh obstaja in če kaj takega sploh premorete. To pa je, kot rečeno, problem delovanja v Svetu in za Svet, ne pa moraliziranja, jezikanja.

Kakorkoli že, naj ponudim vsaj nekaj orientacijskih točk:

1. Prvi in osnovni orientir na tej vedno nepredvidljivi poti (ker se nanaša na ljudi, ki so po definiciji na vseh straneh – učitelj, učenec, starši, okolje ... –, nepredvidljivi vsaj tako kot svet in »njegovi dogodki«) se glasi: za nobeno ceno ne podružbljati in ne moralizirati! Ne jezicati! Nasprotno, postaviti se je treba po robu ravno podružbljanju in moraliziranju ter jezikanju kot njegovi osnovni produkcijski enoti. Omogočati (ne pa »graditi«, »izdelovati«) etično držo in odgovorno osebnost pomeni naravnost biti antidružben in antimoraličen, pomeni biti svetel in tudi samosvoj. Niso po naključju vsi totalitarni režimi XX. stoletja (Mussolinijev, Stalinov, Hitlerjev ... tja do današnjega Bushevega) najbolj sovražili ravno »antisocialnosti« in so jo onemogočali. Kot naravnost do obisti vemo, lotevali so se je z ognjem, mečem in/ali s psiho substancami, vključno s psihiatrijo, z medikalizacijo (danes) in z vso razpoložljivo mašinerijo znanosti, ki je še danes in še kako v rabi (vključno s psihoanalizo) ravno teh oblik gospodstva.
2. Drugi orientir: ne enačiti Zakona in morale in ne se podrežati Zakonu in morali. To, za kar gre, je odpiranje poti za etično delovanje, za odgovornost tega, kar je Aristotel imenoval smrtniki kot politične živali (*zoon politikon*).
3. Tretji orientir: to, za kar gre pri odgovornosti, je predvsem omogočanje nastajanja (tega se ne da »narediti«, odgovorna oseba ne more biti izdelek drugega kot sebe samega in svoje odgovornosti do sveta na ravni delovanja) etičnega, odgovornega bitja, torej političnega bitja, bitja sveta, ne pa, denimo, bitja podjetja. To ne

sme biti ne izdelava vojaka & vojske tega ali onega Naroda, te ali one Partije ali Stranke, te ali one Rase ali Kulture in Civilizacije. Nujni horizont odgovorne osebe je Svet – govorim o »vzgoji za svet« in ne o vzgoji za družbo (podjetje, vojsko, narod, kulturo, raso ...).

4. Odgovornost ni zadeva, ki bi bila uporabna: ne gre za nikakršno izdelovanje »uporabnih ljudi«, ljudi, ki bi jih lahko na kakršenkoli način poganjalo gorivo uporabnosti in koristnosti. Velja nasprotno: odgovorna oseba tukaj in zdaj je tista, ki skrbi za to, da se v poplavi koristnosti in uporabnosti, ki dobesedno uničujeta svet, postavi bran, v bran Sveta. To pa lahko doseže samo tako, da se zaveda nevarnosti logik koristnosti in uporabnosti (strokovnost, profesionalnost ...) in da se jim zmore dejavno postaviti po robu.

Rečeno na tej elementarni ravni, gre za nekakšno kontradelo (nekakšne *a-poesis/poiein*) ali za etično delovanje (*praxis*), ki ni nikakršno izdelovanje in produkcija.

Tudi na nekoliko oprijemljivejši ravni, torej na ravni vsakokratne šole in šolanja, vzgoje in izobraževanja, je odgovornost razmeroma preprosta reč. Preprosta seveda, kolikor gre za govorjenje. A, kot vemo, problem ni toliko v govorjenju, pač pa predvsem v tem, da že vnaprej terja obstoj vsaj zametkov etične osebnosti učitelja in učiteljice in njenega naravnost hrabrega, nepopustljivega delovanja. Gre za, kot rečeno, delovanje (najprej učiteljic in učiteljev), ki je nasprotno in v nasprotju s tem, kar počnejo vsakokratna država in druge institucije družbenega poneumljanja, ki jih je danes čedalje več. Rečeno na ravni primera: če šola in ko šola postane državna institucija, institucija takšne in drugačne družbene dogovornosti (Bolonjska reforma!²⁴),

²⁴ Nekdanja Švarjeva reforma iz sedemdesetih prejšnjega stoletja je bila prava mala malica v primerjavi s sedaj zapovedano Bolonjsko »reformo«. Prva je merila na predelavo dela socialističnih podložnikov v kuharje, mehanike, vodoinštalaterje, pleskarje ... (v »delavce«, bila je produkcija delavcev), današnja, postsocialistična in postkapitalistična, pa je namenjena predelavi celotnega razpoložljivega mladega (in starejšega) topovskega mesa v *knowledge workerje* (strokovnjake, profesionalce ...). Naravnost povedano, to pomeni v mesene, bolje v »faširane izdelke«, ki bodo dobesedni nosilci, nekakšni vlečni konji, znanosti in tehnike ali tega, kar se imenuje strokovnost in profesionalnost. Ključna točka te samouničujoče revolucije (ne pa reforme, kot v primeru rajnega Švarja!) je izničenje širine in nepredvidljivosti človeških potencialov v prihajajočih generacijah ter izdelava predvidljivih, uporabnih, nadvse koristnih kreatur, ki so čedalje bližje programiranim robotom kot intelektualnim sužnjem vsakokratne družbenosti in vednosti. Če je nekoč suženstvo merilo na telo in je zaslužnjevanje potekalo skozi vojaške spopade ter ujetništvo, pa sedanje zaslužnjevanje mladih generacij meri naravnost na duha in intelekt in poteka skozi socializacijske institucije – predvsem skozi sistematike šolstva in izobraževanja. Etična, odgovorna naloga današnjih učiteljev in učiteljic je dobesedno subverzija in notranja blokada Bolonjske revolucije. Kaj to pomeni? To pomeni poskus kreativnega iskanja podtalnih in siceršnjih načinov, ki naj prihajajočim generacijam in tistim, ki so že tu, omogočijo, da se ubranijo pred procesi duhovne in intelektualne (posledično telesne) pohabljenosti. Nikakor ne gre spregledati, da je družba, ki se nam obeta na osnovi Bolonjske revolucije, tista, ki sliši na ime »*knowledge society*«. Družba znanja pa je le še družba profesionalcev in strokovnjakov, v kateri več ni prostora ne za mišljenje in ne za subverzivno delovanje, da o nepredvidljivosti človeškega bitja in Sveta (odgovornosti do sveta) niti ne govorim. Če je globalizacija nekaj, kar še lahko doživljamo kot »zunanje procese razširjanja« (na ves svet), pa je Bolonjska revolucija dejansko globalizacija

odgovornost do sveta ni več mogoča. V tem primeru lahko tako šola kot učitelji in učenci postanejo kvečjemu izdelki propagandnega stroja te ali one ideologije, države, naroda, religije, kulture (denimo »evropske kulture«, »podjetniške kulture« ali »kulture NATA«), ali – v primeru nevtralnosti – vednosti (znanosti, znanja ...) na sebi, ki da je nevtralna. A vednost (natančneje, znanje in tehnika ter *knowledge worker* kot njihov »bolonjski izdelek«), na katero se danes sklicujejo vsi tako imenovani »liberalni avtorji«, je vse prej kot nevtralna. Pod domnevno »nevtralnostjo« se, kot smo videli, namreč prodaja dogovornost (*social contract*, socializacija ...), namesto odgovornosti pa korist, namesto delovanja v smeri dobrega lojalnost do podjetja, vojske, naroda, rase, kulture, religije ..., namesto odgovornosti do sveta, soljudi in sebe pa profesionalnost in strokovnost.

Pri etičnosti in odgovornosti gre predvsem za »učenje« mišljenja in delovanja, ne pa za prisilno utapljanje (instrumentalizacijo) celih mladih generacij v znanost in tehniko, v takšne in drugačne ideologeme survivalizma ali preživetja, češ sicer bomo pa odmrli. Mišljenje in delovanje je nekaj izrazito individualnega, nekaj, kar omogoča človeka in svet in je vedno tako ali drugače antivednostno (antiznanstveno, antitehnično ...). Ko govorimo o »mladih« –gre za generacije, ki se zato, da bi bile (ker še iščejo svoje mesto pod soncem, torej v Svetu), dobesedno morajo spopasti z Družbo, z njeno moralnostjo in umazanijo, v katero so porinjene. Če jim kot učiteljice in učitelji tega ne omogočimo, pademo na elementarno »finto« družbenega in moraliziranja: naši »izdelki« (učenke in učenci) postanejo tehnični odvisneži, ki so predvsem *kiborgi* (Haraway) ali podaljški svojih telefonov, računalnikov, odvisneži od *hi-techa* (avtomobili, jahte ...), skratka televizirane osebe (Bilwet, 1999, Kuzmanić, 2002), ki niso zmožne elementarnega odnosa etične drže do drugega, da o svetu in prihodnosti niti ne govorim.

Omogočati in omočati (*empowering*) – ne pa proizvajati! – odgovorno bitje ne pomeni proizvajati prestrašenih ubogljivcev, ki skrbijo zgolj za svojo lastno rit (*idiotes*), pač pa investicijo v neodvisne, samostojne in samomisleče – tja do trmoglavosti – odločne mlade ljudi, ki morajo imeti in ohraniti svojo lastno hrbtenico in neupogljivost. Topogledno je na ravni vzgoje in izobraževanja osnovnega pomena nekaj, kar je moč opredeliti kot »ne-jim-zlomiti-hrbtenice« in ne jih podrediti nobeni vednosti, nobeni tehniki in znanosti, nobeni lojalnosti družbi in družbenemu razen tej, da so bitja sveta, ki so, med drugim, odgovorna tudi za nove generacije, ki utegnejo priti.

navznoter, vsake posamične osebe, in učinkuje implozivno, razkraja navznoter. Tako kot je globalizacija revolucionaren proces (post)koloniziranja zunanjosti (Sveta v celoti), tako je Bolonjska revolucija kolonizacija in implozijsko podrejanje navznoter, in sicer vsake posamične osebnosti.

Skratka, vprašanje odgovornosti ni nekaj, kar kdo lahko komu »podari« (to si je mogoče le prislužiti, še bolje, priboriti) skozi vednost ali skozi tekst, ki govori o odgovornosti. To je elementarna iluzija in (samo)zapeljevanje. Odgovornost, dojeta na način odgovornosti do Sveta, ki sem jo zagovarjal tukaj, terja pogum, odločnost, nepopustljivost in tveganje. Drugače rečeno, terja avtoriteto subjekta, ki deluje v svetu in za svet. To seveda ne gre brez že vsaj v minimalnih odmerkih obstoječe odgovorne osebe (učitelja, učiteljice, staršev), ki pa jih brez avtoritete seveda ni. A avtoriteta je nekaj, česar se bom lotil ob kaki drugi priložnosti.

Za tistega, ki ni pripravljen ali kako drugače zmožen razumeti povezave med avtoriteto, odgovornostjo, pogumom, odločnostjo, nepopustljivostjo, tveganjem in Svetom, je kakršno koli govorjenje in pisanje o tem bob ob steno. Tudi takšno, ki sem ga skušal predstaviti tukaj. Odgovornost, namreč, ni na strani teksta, pač pa na strani subjekta delovanja, ki mladim omogoča delovanje in jih ne pohablja s čenčami o »najboljši izmed vseh možnih družb« ali pa o »drugem svetu«, ki da je onstran tega našega in Edinega.

Literatura:

Arendt, H. (1959): *The Human Condition*, Doubleday Anchor Books, University of Chicago Press.

Arendt, H. (2006): *Med preteklostjo in prihodnostjo*, Krtina, Ljubljana.

Aristotel, *Politika*, različne izdaje.

Aristotel, *Nikomahova etika*, različne izdaje.

Aristotel, *Fizika*, različne izdaje.

Aristotel, *O nebu*, različne izdaje.

Bilwet, (1999): *Medijski arhiv*, Koda, Ljubljana.

Bacon, F. (1960): *The New Organon and Related Writings*, The Bobbs-Merrill Company, Indianapolis, New York.

Haraway, D. J. (1999): *Opice, kiborgi in ženske*, ŠOU Študentska založba, Ljubljana.

Hegel, G., W. F. (1973): *Phaenomenologie des Geistes*, Ullstein Buch, Frankfurt/M.

Kuzmanić, T. (1988): *Labinski štrajk*, paradigma začetka konca, KRT, Ljubljana.

Kuzmanić, T. (1996): *Ustvarjanje antipolitike*, Elementi genealogije družboslovja, ZIPS, Ljubljana.

Kuzmanić, T. (2002): *Policija, mediji, UZI in WTC*, Mirovni inštitut, Ljubljana.

Kuzmanić, T. (2006): *Drucker's Theory of Knowledge*, MIC 2006, FM UP, Koper.

Kuzmanić T. (2008): *Managerski diskurz: politične, ideološke, etične in komunikacijske dimenzije*, FM, UP, Koper.

Kuzmanić, T. (ur.) (2008b): *H kritiki managerskega diskurza P. F. Druckerja*, Mirovni inštitut v Ljubljani, v procesu objave.

Kuzmanić, T. (2007): 'Some-thing' is definitely globalising itself - but what is it? : (or how to do things with questions?). V: BOJNEC, Štefan (ur.). *Managing global transitions : globalisation, localisation, regionalisation*, (International Management Conference). Koper: Faculty of Management, 2007, str. 1117–1128.

Locke, J. (1960): *Two Treatises of Government*, A Critical edition with an Introduction and apparatus criticus by Peter Laslett, Cambridge at the University Press, Cambridge.

Dr. Tonči Kuzmanić je predavatelj Fakultete za management Koper, UP.
E-pošta: tonci.kuzmanic@fm-kp.si